Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжынар!

1925 ЫЛДА УНДЕЗИЛЕТТИНГЕН

ШЫН

1991 чыл
март
2
суббота
№ 41 (14541)
Садар өртээ 10 көп.
(Чагыдар өртээ 6 көп.).

РСФСР-ниң Компартиязының Тыва рескомунун, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

ЧАА СИСТЕМА

Эргелеп башкарарының автоматчыткан «Вакансия» дел системазын Одесса хоорайның чояну ажыл-биле хандырар төвүүнү специалистери чогаадып кылган. Кижилерни ажыл-биле хандырар, айтырыгны шиитпирлээринге чаа системаны хоорайда херек хырында ажыглап эгелээн.

Бүдүүлгелерде эвес-олуттарны ол төөтүн өртемдеп-ери илереткен сөөлүнде хөй кижилерге ажылды берген.

(СЭТА).

БОТТУГ КАДЫ АЖЫЛДАЖЫЛГА ХЕРЕК

Белоруссияның эртем болгаш чогаадыкчы интеллигенциязының төлээлекчилери-биле М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ ужурашканы

БССР-ниң Эртемнер академиязының президентизи академик Р. Платонов ужуражыышкынны ажыткаш, шинчилел ажылдарының төптериниң ажылын эде организастаарының канчаар чорупторарының дугайын чугаалаап, эртемге мергежилдиг аныяктарны хаара тударыбиле хоолбашкан айтырыларже, үндезин шинчилелдерни сан-төө-биле хандырарының эгиттинмес чидириглерин эртемге таварыштырар чыгап келген нарыыдаашкынынче чурттуң Президентизиниң кичээнгейин угландырган.

БССР-ниң ЭА-зының академиги Е. Копопля белорус эртемденнерниң Чернобыль халавынын таварыштырган ужуктары-биле демиселге киржилгезиниң дугайын дыннаткан. Ол тус черниң академиктиг институттарында радиацияның бичин хемчээлдериниң кижиге салдарын тодарадырында улуг дүржулганы чедип алганын айыткаш, Белоруссияга радиобиологтуг болгаш радио экологтуг шинчилелдер кылыр чурттар аразының төвүн тургузарының чугулазын демдеглээн.

Чогаалчы И. Чигринов, БССР-ниң ЭА-зының академиктери А. Гончаренко, Л. Сушеня, И. Лиштван олар чаа эвилел керээзин чарарыбиле холбаштыр шынгыы айтырыгларны көдүрүп, совет эртемни сандарадыр дээр дүвүрээзиниг байдалдарже, эртемденнериң ажылынын үнезинин чидип турарынче кичээнгейин угландыганнар.

Ниитилелде демократтыг чаартылгаларны ханыладыры, чурттуң улустарының аразында найыралдың үреттүнелдиг чаңчылдарын камгалап байлакшыдары дээш чогаадыкчы отрядтарының бедик харыысалгалыг болурун ужуражыышкынга база демдеглээн.

М. С. Горбачев эртемденнерниң болгаш культура ажылдакчыларының мурнунга түве угуталаан.

Ол, бодунун шагда-ла Белоруссияга кээр деп бодап турганын чугаалаап, белорус улустуң маадырлыг төөгүзүнүң дугайы, ол черде кылдынган-на бүгү үүлдерге оларның киирген үлүүн үнелеп айыткан.

Хамыктын-на мурнунда маңаа улуг чугаа кылып, сүмележир дээш келгенин чурттуң Президентизи чугаалаан. Чернобыль дээрге, атомнуг энергияның айыл чок чорууу дээрге, шынап-ла, бүгү делегей айтырыы болгай.

Чаяэ, Франция-да электри энергиязының хөй кезиин АЭС-тер берип турар. Олар бүгү Европада бар. Америка онуу бодап көргеш, бодунун чаа энергетика программазын атомнуг станцияларны тударына үндезилээш, боттандырып эгелээн. Бүгү ажылдарны бистиң база-ла ол чокка шыдавазывысты көргүзүп турар.

Бистер атомнуг энергиядан чарлып шыдавас бис. Ынчангаш бистер амгыындан-да артык бижыг билиглер-биле чепсегленир ужурлуг бис деп, М. С. Горбачев уламчылаан.

Бистер силерниң республикаларның академиязының болгаш эрге-чагыргаларының чорудуп турар идепкейлиг ажылынга изиг байыр чедирип турган бис. Чернобыльдың айыыл-халавынга таваржып, когараан кижилериниң социал камгалалының дугайында хоойлуну белеткээр талазы-биле силерниң ажылыңарга байыр чедирип турар бис. Амгы үеде силерниң идеяларыңарга, а ол талазы-биле эвилел хоойлузунун ажылчын хевирин белеткээн. Оны Министрлер кабинединде болгаш ССРЭ-ниң Дээди Совединиң комитеттеринде сайгарып көрүп турар. Оны сайгарып, чедир ажылдап кылганының соонда, Дээди Советке хүлээп алыры-биле киирер.

Маңаа чап-чаа болган санал-онал солчуушкунунга дыка сеткилим ханган. Кижилер оларны дүвүредип турар үүлдерни чугаалап, сагыш салып турда онза үнелиг болур.

Ылаигыя каттыжыышкын чокка экономиканың холбаазы болгаш эртемнин холбаазы, культураның холбаазы кижилер аразынга харылзааларының холбаазы чокка хөгжүлдениң болбазының темазы бүгү кижилерни дүвүредип турарын көрүп тур мен. Оны демдеглээш, М. С. Горбачев харылзаа-холбааның сандараар чорууның эң айыылдының айтып, оон хамааты месилдежиишкиннерге чедирип болурун чугаалаан.

Бистер силернин-биле мээң дилээмни ёзугаар ужуражып турар-дыр бис. Ол мээң республиканың удуртулгазынга чагыым бооп турган. Ынчангаш бо ужуражыышкынга хөй-ле үүлдериниң дугайын чугаалап болур мен, ынчалза-даа мени дүвүредип турар кончуг чугула айтырыгның талазы-биле бир чугааны тускай белеткеп алган мен, ону силерниң мурнуңарга тайылбырлаарын, кады чугаалажып көрүп бодаарын күзеп тур мен.

ССРЭ-ниң улус депутаттарының дөртү съездизи болган. Аңаа санал-онал солчуушкунунуң кайы хире чидиг болганын билир силер. Чугаа дорту-биле бооп турган. Шыңгыы шиитпирлерни хүлээп алганының соонда, ийи айдан бичин-ле ажыг үе эрткен. Бистер ам база-ла: «Үүү бооп турарыл? Кайнаар бар чоруурувус ол? Бистиң келир үевис кандыгыл?» дээнин база катап дыннап турар-дыр бис. Мында кижи кайгаар чүве чок. Мен кризистиң тулган хемчээли эртинмээн деп түүнел үндүрүп тур мен. Бистиң шуптувуска хамааржып турар бөдүүн эвес ажыл-херектер, берге шиитпирлер ам-даа мурнувуста. Оларның үүлге чамдыктарын адаары четчир: өртек доктаадын тургузарының реформазы, өнчүүнү күрүнеин эвес болдурары, эвилелдиң салым-хуузунун дугайында референдум, чаа эвилел керээзиниң төлевилелин чугаалажып көрүп турары дээш өске-даа айтыылар.

Рынокче шилчириниң талазы-биле Съездизиниң бадылааны программаны боттандырарының баштайгы базымнарын кылып чорудуп турар. Федерацияның чаа Чөвүлелинде ажылдын дуржулгазы мөөнеттинип турар. Чаа Эвилел керээзиниң төлевилелин ажылдап кылыры чоруп турар. Ол ышкаан эң чоокку үеде Айыыл чок чорук чөвүлелин тургузар болгаш ажылдап кириптер. Республикаларда база-ла дыка чугула чаартылгалар бооп турар.

Ынчалза-даа бо бүгү-биле чергелештир чурт бергелерни ажып эртип чадажып турар. Чамдык угланыышкыннар талазы-биле байдал үүгле экиживейн турар эвес, харын улам дорайтап, айыылдыг байдалдыг бооп кел чыдар.

Херектиң ужуру үүдел? Бир эвес ажыы-биле чугаалаар болза, чылдагааннарның бирээзи бистиң шиитпирлер турар сорулгаларывыстың нарыында бооп турар.

Өске чылдагааны — реформаларны ажылдап кылырда болгаш боттандырып чорударда чедир санаваан үүлдерде бооп турар. Ынчалза-даа ол онзагай үүлдери, ол чылдагааннарны демдеглевишаан, бо бүгүнү ажып эртип болурун чугаалаар ужурлуг мен. Бистер ол сорулгаларны шиитпирлээриниң аргаларын көрүп турар бис. Ындыг турбуже, бистиң сөөлгү бүдүн чартык чылдың иштинде үндүрген күжүвүстү эрге-чагырга дээш калбарган кадыг-дошкун демисел моондактап келген.

Оон ужурунда бодумнуң чугаамга политиктиг күштерниң хуваалдазынга, биске албадап турар политиктиг демиселдиң характер байдалынга доктааксап тур мен.

Бөгүн, кажан күрүне структураларын үндезинин-биле чаартып турда, чаа-чаа политилел-политиктиг агыышкыннар, ам болза партиялар көстүп келген, парлалганың хостуг чорууу боттуг үүүл апарган.

Бистиң амгы үеде хайгаарал турарывыс эки болгаш багай-даа үүлдер кандыг-ла-бир дээди турасоруктан кылдынмайн турар. Ол болза политиктиг күштерниң бот-боттарының аразынга эң нарын хөделиишкиннериниң болгаш демиселиниң түнелиг-дир.

Болуушкуннарның канчаар калбарып эгелээнин сактып көрээлиңер. Партия баштайгы үе-чада эрге-чагыргага монополиядан, оон Чиигине секретарының болгаш Политбюроның холдарынга мөөнзэриндеп ойталаан болгай.

Кызыы кезектерден бүгү ниитилелге эрге-чагырганы дамчыдып бээри-биле чергелештир мээң мурнунда-ла чугаалааным төөчүдүлгени чок кылыры чоруп турган. Национал-күрүне тургузуун демократчытканының түнелинде эң күүчүлүг күштер, тус черниң инициативазы, адактың соонда кээп, национал катап тургустунуушкунче чүткүл хостаттынган.

Политиктиг адырга чогум-на ындыг ханы чаартылгаларның соонда экономиктиг системага чаартылгалар чорудулгаларының шалыпкын шимчээшкининиң эгелээнин М. С. Горбачев демдеглээн. Эң боттуг үүүл болза өнчүүге хамаарыштыр

(Төөчүзү 2-ги арында.).

М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ Могилевка барып чорааны

МОГИЛЕВ, (СЭТА-НЫҢ тускай корр.). Чернобыль халавының уржуктарынга таварышкан Быховский, Славогородский, Чериковский, Краснопольский, Костюковский районнарга ССРЭ-ниң Президентизи М. С. Горбачев барып чораан. Радиоактивтиг байдалга таварышкан Белоруссияга бүгү чурт дузалаар апаар деп, Президент ол районнарның ажылчы чону-биле ужуражыышкыннарының үезинде медеглээн.

Чыылган чонуун хөй санныг айтырыгларынга М. С. Горбачев харыылаан. Район, область, республика органнары, а ол ышкаш Эвилел чазаа шиитпирлээр ужурлуг айтырыгларның барын демдеглээн.

• •

ССРЭ-ниң Президентизи М. С. Горбачев Белоруссияга барып чораан сөөлүнде Москвадаээп келген.

СОҢГУКЧУЛАР-БИЛЕ УЖУРАЖЫЫШКЫННАР

ССРЭ-ниң болгаш Тыва АССР-ниң улус депутаты, РСФСР-ниң Компартиязының республика комитединиң бирги секретары Г. Ч. Ширшин бо чылдың февраль 26-28 хүннеринде Сүт-Хөл районга барып чораан.

Баштайгы хүнде ол «Октябрь 30 чылы» совхозтуң хойжуларының элээн каш кыштагларынга, сүт-бараан фермазынга, эмнелге пунктузунга, школага барган. Баян-Тала суурда соңгукчулар-биле ужуражыышкын ол кежээ болган.

Чуртта болгаш республикада политиктиг, экономиктиг байдалдың дугайында, рынок харылзааларынче шилчиири-биле холбашкан бергелериниң дугайында чыылганнарга Г. Ч. Ширшин тодаргай чугаалаан болгаш аныяктар-биле ажылче, оларны ажыл-биле хандырарынче кичээнгейин угландырып, чоннуң эвээш хандырылгалыг болүктериниң, ылангыя пенсионерлериниң, инвалидтериниң, хөй кижилиг өг-бүлелериниң социал камгалалының айтырыгларынга доктааган. Төптен немей акша алырын эвээжедир, акша-хөренгилерни экономиканы экижидеринге, культураны, өөредилгени, кадык камгалалын хөгжүдеринге, социал айтырыгларны шиитпирлээринге болуувус ажылдап алыр дээш республиканың удуртулгазының ап чорудуп турар хемчеглериниң дугайында база чугаалаан.

Соңгукчуларның хөй санныг айтырыгларынга Г. Ч. Ширшин харыылаан.

Ийнги хүнде улус депутаты районнуң удуртукчулары болгаш специалистери-биле ужурашкан, чурттуң, республиканың чонун дүвүредип турар айтырыглар дугайында аңаа чугаа база болган. Оон дараазында ол Кызыл-Тайга суурга баргаш, тус чер школазының башкылар коллективи-биле, үстүкү класстарның өөренгиччилери, «Салгал» өшкү бригадазының коллективи-биле ужурашкан.

«Ишкин» совхозтуң Культура бажыңында улус депутадының соңгукчулар-биле ужуражыышкыны кежээ болган.

Г. Ч. Ширшин Карл Маркс аттыг совхозка баргаш, ында күш-ажылчы коллективтер-биле ужурашкан.

(Бистиң корр.).

СЭКП ТК-НЫҢ СЕКРЕТАРИАДЫНДА

СЭКП ТК-ниң Секретариады «Эвилелдин чаа керээзин деткириңге хөй-ниитиниң санал-онал хевирлеп тургузар талазы-биле партияның Чуваш республика организациязының ажылын дугайында» айтырыгны чугаалажып көрген.

Эвилелдин чаа керээзин деткириңге хөй-ниитиниң санал-онал хевирлеп тургузар талазы-биле ажылыңга партияның Чуваш республика организациязы ССРЭ-ниң улус депутаттарының IV Съездизинин, СЭКП-ниң XXVIII съездизинин кол-кол негелдерин, СЭКП ТК-ниң декабрь (1990 ч.) болгаш январь (1991 ч.) Пленумларының шиитпирлерин барымдаалап турар деп, хүлээп алдыган доктаалда демдеглеп турар. Дөн эргелиг суверенниг Совет Социалистиг Республикаларның чаартынган федерациязы кыллыр ССР Эвилелиниң бүдүн-бүрүн чорууунун дугайында айтырыгны коммунистер калбак чугаалажыышкынны организастаан. Референдум чоокшулаан тудум, ол айтырыг политиктиг амыдыралдың төвүнче улам чоокшулап орар.

Чуваш ССР-де 55 национал-дың төлээлекчилери болуп турар 1,35 миллион кижи чурттап турар. Оон иштинде 67,8 хуузу чуваштар, 26,7 хуузу орустар, 2,7 хуузу татарлар. Эвилелдин чаңгыс эви республиканың болгаш кижи бүрүзүнүң салым-чолунга ужур-дузалыг, чогумчалыг чоруктун чугула фактору болгаш социалистиг шилилгенни оруу-биле ниитилел хөгжүлдезинин чугула байдалдары деп хамаатыларның хөй кезии билип турарын социологтуг анализ көргүскен. ССР Эвилелин чаартынган федерация кыллыр камгалап арттырарын чоннуң 90 ажыг хуузу санаалдап турар деп, эксперттер санап турар. Республикада чуртап турар бүгү нацияларның барык 97 хуузу РСФСР-ниң болгаш ССРЭ-ниң составында Чувашияның хөгжүлдезин чугула теп санап турар, 92 хуузу Эвилелдин адын Совет Социалистиг Республикалар Эвилели дээр болза эки деп турар.

Эвилелдин келир үезин республиканың чоннуң хөй кезии чаартынган федерациязыбле холбаштырып турар, ынчан хаптыг-даа национал-дыг кижиниң эргелери болгаш хосталгалары долузу-биле магадылаттыган турар. Ниитизи-биле алырга Чувашияның чурттакчы чоннуң бүгү кежелериниң сагыш-сеткили Эвилелдин чаа керээзин бүгү республикаларның дүрген чарарынче угланып турар. Эвилелди ден эргелиг бот-догунаан республикаларның федерациязы кыллыр камгалап арттырарына Чуваш ССР-ниң чурттакчы чонунун чогумчалыг хамаарылгазы партияның республика организациязының ажылын тодарадып турар, оон утка-шынары тодаргай туруштуу-биле болгаш чонга билдиңгири-биле онзаланып турар.

Национал харылзааларны чогумчалыг бөлдүрер болгаш чоннуң интернационалчы кижизидилгезинин талазы-биле могаг чок ажылды партияның республика комитеди калбак хөй-ниитилиг хаара тутпушаан, дыка хөй чыл дургузунда чорудуп келген. Партияның чоокта чаа эрткен районда болгаш хоорай конференцияларында коммунистер Эвилелдин чаа керээзин чарарыга белеткел үезинде кылып чорудар ажылдарының программазын тургускаанар.

Коммунистер-биле болгаш чурттакчы чон-биле ажылдың аңгы-аңгы хевирлерин болгаш методтарын РСФСР-ниң КП-зинин рескому, партия эге организациялары ажыглап турар. Чугаалажыышкын үезинде көргөн саналдарны болгаш сүмелерни ниитилештирген, аңаа үндезилеп экономиктиг реформаны ханыладырынче, рынок харылзааларының байдалдарында ажылдаарыңга белеткелче, өске республикалар-биле дорт харылзааларны тургузарынче угланган практиктиг хемчеглерин тодаратган. Орус болгаш өске улустар-биле найыралды бижыглаар талазы-биле Чуваншияның мергеннериниң чаңчылдарын камгалап арттырарының, а ол ышкаш ол черге улус өөредилгезин эгелээриниге көскү салыышкынны кирген Ульяновтарның өг-бүлезинин улуг ужур-дузалының демдеглеп турар. Эрге-чагырганың болгаш эрге-чагырганың органнарына төлээлежилгени чоннуң национал составын барымдаалаарының принципин чоорту боттандырып турар. Республикада национал культура ниитилеллери, төптери, чаңгыс чер-чурттуглар каттыжыышкынары тургустунган, оларның ажылынга уран үүл болгаш эртем интеллигенциязының коммунистери идепкейлиг киржип турар. Чувашияның ниитилел-культура төвү болувуп ажыл-херээ-биле угаан-болгаш амыдыралын чаартырынга, бистиң чуртувустүүн улустарының найыралын болгаш чаңгыс эвин бижыглаарынга идепкейлиг деткимчеин көргүзүп турар.

Бүдүүлгелерде, өөредилге черлериниде ниитилел-политиктиг комчулгаларны, «төгерик столдарны», национал чаңчылдарны камгалаар болгаш сайзырадыр айтырыглар талазы-биле дискуссияларны эрттирип турар. Партия комитеттериниң күженишкиннери аныяктар политиказының айтырыглары шиитпирлээринче угланган: аныяктар херектериниң талазы-биле республика комитеди тургустунган, оон структураларын хоорайларда болгаш районнарда тургузуп турар.

Совет эрге-чагырга органнары-биле бот-боттарын билчириниң база ажыл-херекчи харылзааларының байдалдарын партия комитеттери тургузуп ап шыдаан. Бүгү денделдин улус депутаттарының аразында ССЭП кежигүннери хөй кезии болуп турар. Рескомнуң инициативазын ёзугаар Чувашияның Дээди Совединге депутаттарның чартыктан хөй кезии каттыштырып турар коммунистериниң депутат бөлүү ажыллап турар, партия бөлүктери бүгү-ле хоорайлар болгаш районнар Советтеринде тургустунгаан. Чуваш ССР-ниң күрүне суверенитединин дугайында Декларацияда РСФСР-ниң болгаш ССР Эвилелиниң кежигүнү болуп турар республиканың хөгжүлдезинин социалистиг характерин тодаратган.

Республикада күрүне дылы кылдыр чуваш болгаш орус дылдарны чарлаан Хоойлуну коммунист депутаттарның саналын ёзугаар хүлээп алган. Национал өске дылдарны хөгжүдеринге таарымчалыг байдалдарны Хоойлуда көргөн. Чувашияның девискээринде татар культураның төвүн тургускан, мордва болгаш орус культураларның төвүн организастаар талазы-биле ажыл чоруп турар. Бүдүн чартык чылда республикага чуваш дылда ниити үүүн турар литература 20 хуу турганындан 37 хуу чедир өскен.

Өске республикаларның болгаш областарның дыка хөй партия комитеттери-биле, совет органнары-биле болгаш хөй-ниити организациялары-биле Чувашияның партия, совет органнарының доктаамал харылзаазы тутунуп турар. Татар, Башкир, Мордва, Марий республикаларның культура министерстволары-биле чогаадыкчы кады ажылдажылга лугайнынга керээлер чардыган, Башкирияда болгаш Ульяновск областарда чуваш дылда солуннар тургустунган. Москвада чуваш культураның төвү ажыттынган.

Иштикти-даа, ниити-эвилелдин-даа факторларының салдарындан Чувашияда байдал 1990 чылда элээн дорайтаан. Үлетпүр бүдүүлгезинин темпизи кудулаан, социал адырның дыка хөй объектилери, оон иштинде чуртталга бажыңнары ажыглалга кирбээн, хереглел рыногу бергелерге таваржып турар. Оон бир кол чылдагааны болза, ажылагый харылзааларының үзүлгени болур. 1991 чылда керээлер чүгле 80 хуу деннелдиг чардыгган, материалдыг курлавырлар-биле хандырылга — хереглелдин чүгле 30 хуузу.

Мындыг байдалдарда республиканың партия организациялары ажыл-агый удуртукчулары-биле, профэвилел организациялары-биле, бүдүүлгелер коллективтери-биле кады бүдүүлге сагылга-чурумун, керээлиг хандырылганы бижыглаар дээш күженишкинин үндүрүп турар. Эвилелдин чаа керээзин дүрген чарарының эргежок чугулазынче оонза кичээнгей салдынган, ол керээ экономиктиг чаңгыс аай делгемнерни ажыдарын хандырар, ниитилелдин, оон иштинде Чувашияның материалдыг болгаш угаан-бодал сайзыралынга бүгү республикаларның, бүгү улустарның күженишкиннерин каттыштырар.

Эвилел керээзиниң төлевилелин партияның ажык хуралдарынга чугаалажып турар. Аңаа ат салыырга Чуваш ССР-ниң киржилгезинин дугайында массалыг информация чепсектериде чугаалажып турар. Ол айтырыгларны районнар, хоорайлар Советтеринин, Дээди Советтин коммунистериниң, РСФСР-ниң болгаш ССРЭ-ниң улус депутаттарының коммунистериниң депутат бөлүктериниң хуралдарынга база чугаалажып турар. «Хоойлулар дайынын» болдувбазы-биле Чуваш ССР-ниң Дээди Соведи Эвилел болгаш федеративтиг керээлер чардыгыжеге чедир күрүне суверенитединин дугайында Декларацияда республика хоойлуларының тергиндекчи болур хевээн күштүг болурун ара соксаткан.

Оон-биле чергелештир Эвилелдин чаа керээзин белеткээри-биле болгаш референдум эрттирери-биле холбашкан ажылга республиканың шуптуу партия организациялары киришпейн турарынче кичээнгей доктаалда салдынган.

Политиктиг нарын байдалда чамдык партия организациялары болгаш олаының соңгулдалыг органнары күшажылчы коллективтерге, хөй-ниити организацияларына организакчы болгаш масса-политиктиг ажылды кошкаткан дээрзин анализ көргүскен. Политиктиг болгаш экономиктиг байдалды чогумчудар, хамааты тайбыныы хандырар талазы-биле СЭКП-ниң туружун тайылбырлаар ажылды чамдык партия эге организациялары маажым эгелеп турар деп бодал чоида тывылган. Оларга хамыктың мурнунда эртем албан черлериниң, өөредилге черлериниң, салыт болгаш амыдырал хандырылга адырларының партия организациялары хамааржыр.

Эвилелдин чаа керээзин деткириңге хөй-ниитиниң санал-онал хевирлеп тургузар талазы-биле партияның Чуваш республика организациязының ажылын СЭКП ТК-ниң Секретариады эки деп үнелээн болгаш республикаларның бүгү чурттакчы чонунга салдарын күштелдириңге боттарының аргаларын улам долу ажыглаарын, чартынган Эвилелди ден эргелиг суверенниг Совет Социалистиг Республикаларның Эвилели кылдыр камгалап арттырары дээш хамаатыларның референдумга идепкейлиг киржириниң чедип алырын партия комитеттериңе, партия эге организацияларына сүмелээн. Бо ажылга Эвилелдин бүдүн-бүрүн чоруу дээш туржуп, Эвилелдин чаа керээзин деткип турар хөй-ниити организациялар болгаш каттыжыышкынар-биле сырый кады ажылдаар.

Болдунун практиктиг ажылынга партияның Чуваш республика организациязының дуржулгазын барымдаалаарын эвилелдешкен республикаларның компартияларының ТК-ларынга, партия рескомнарынга, крайкомнарынга, обкомнарынга, округкомнарынга, хооркомнарынга болгаш райкомнарынга саналдаан.

ССРЭ референдумун белеткээриңе болгаш эрттириңе, ССР Эвилелин хевээр арттырарының болгаш чаартырының эргежок чугулазын тайылбырлаарынга коммунист бүрүзүнүн киржилгезинин талазы-биле тодаргай хемчеглерни тывар. Бот-тускайлаг идепкейлиг чорукту болдурар, кижилер-биле ажылдың чаа-чаа хевирлерин дилеп тывар, коллективтериниң сагыш сеткилин дарый өскерер, кижи бүрүзүнге чедер, оон хүн бүрүлеги негелделери дээш сагыш салыр. Аңгы-аңгы национал-дың кижилериниң аразында харылзааларда чогумчалыг психологтуг байдалды тургузар, национализм болгаш шовинизм хөөннери болдурбас талазы-биле чүткүлдүг болгаш хүн бүрүнүн ажылы херек. Национал культураны катап нептередир талазы-биле чоннуң дедээзин политиканы уламчылаар.

Чогаадыкчы эвилелдер-биле болгаш эртем-техниктиг интеллигенция-биле, аныяктар организациялары-биле, хамыктың мурнунда студентилер-биле партия комитеттериниң харылзаазын бижыглаарынче кичээнгейин күштелдиреринде сүмелээн. Бүзүреллдиң, боттоттарын билчириниң байдалын тургузар, чогаадыкчы эгелээшкиннерни деткиир, ажылдаарынга, өөренириңге, чуртталга айтырыын шиитпирлээриңге таарымчалыг байдалдарны тургузарынга дузалаар, национал-культура ниитилеллериниң, ассоциацияларны, чаңгыс чер-чурттуглар каттыжыышкынарын тургузарынга болгаш оларның ажыл-чорудулгазынга кандыгдаа деткимчеин көргүзер.

Бүгү деннелдиң Советтеринде коммунист депутаттарның бөлүктериниң ажылы Эвилелдин чаа керээзин чарарынга бүгү депутат корпузун бижыглаарынга идиг бээри, Совет эрге-чагырганга, коммунистерге ажылчы чоннуң бүрүлериниң тургузары чугула болуп турар. Референдумга шаптыктаар дээш ораллажыышкынга туруштуг болгаш барымдаалыг улур туржур. Политиктиг болгаш экономиктиг байдалды чавырылдырар, хамааты тайбыныы хандырар херекке когарал чедирип турар «хоойлулар дайынын» соксадырын чедип алыр, болгаш ол ийи-даа чаа-чаа хевирлерин дилеп тывар, коллективтериниң сагыш сеткилин дарый өскерер, кижи бүрүзүнге чедер, оон хүн бүрүлеги негелделери дээш сагыш салыр. Аңгы-аңгы национал-дың кижилериниң аразында харылзааларда чогумчалыг психологтуг байдалды тургузар, национализм болгаш шовинизм хөөннери болдурбас талазы-биле чүткүлдүг болгаш хүн бүрүнүн ажылы херек. Национал культураны катап нептередир талазы-биле чоннуң дедээзин политиканы уламчылаар.

Чогаадыкчы эвилелдер-биле болгаш эртем-техниктиг интеллигенция-биле, аныяктар организациялары-биле, хамыктың мурнунда студентилер-биле партия комитеттериниң харылзаазын бижыглаарынче кичээнгейин күштелдиреринде сүмелээн. Бүзүреллдиң, боттоттарын билчириниң байдалын тургузар, чогаадыкчы эгелээшкиннерни деткиир, ажылдаарынга, өөренириңге, чуртталга айтырыын шиитпирлээриңге таарымчалыг байдалдарны тургузарынга дузалаар, национал-культура ниитилеллериниң, ассоциацияларны, чаңгыс чер-чурттуглар каттыжыышкынарын тургузарынга болгаш оларның ажыл-чорудулгазынга кандыгдаа деткимчеин көргүзер.

Бүгү деннелдиң Советтеринде коммунист депутаттарның бөлүктериниң ажылы Эвилелдин чаа керээзин чарарынга бүгү депутат корпузун бижыглаарынга идиг бээри, Совет эрге-чагырганга, коммунистерге ажылчы чоннуң бүрүлериниң тургузары чугула болуп турар. Референдумга шаптыктаар дээш ораллажыышкынга туруштуг болгаш барымдаалыг улур туржур. Политиктиг болгаш экономиктиг байдалды чавырылдырар, хамааты тайбыныы хандырар херекке когарал чедирип турар «хоойлулар дайынын» соксадырын чедип алыр, болгаш ол ийи-даа чаа-чаа хевирлерин дилеп тывар, коллективтериниң сагыш сеткилин дарый өскерер, кижи бүрүзүнге чедер, оон хүн бүрүлеги негелделери дээш сагыш салыр. Аңгы-аңгы национал-дың кижилериниң аразында харылзааларда чогумчалыг психологтуг байдалды тургузар, национализм болгаш шовинизм хөөннери болдурбас талазы-биле чүткүлдүг болгаш хүн бүрүнүн ажылы херек. Национал культураны катап нептередир талазы-биле чоннуң дедээзин политиканы уламчылаар.

ССР ЭВИЛЕЛИН ХЕВЭЭР АРТТЫРАРЫ ДЭЭШ

Совет Социалистиг Республикалар Эвилелниң дугайында айтырыг талазы-биле март 17-де болур референдумну организастыг эрттирериниче Тыва АССР-ниң коммунистерин, бүгү ажылчы чонун РСФСР-ниң Компартиязының Тыва республика комитеди чоокта чаа кыйгырган болгай. Ону Сүт-Хөл районнуң «Ишкин» совхозунуң коммунистери, ажыл-ишчилери бүрүнү-биле деткивишаан, ССР Эвилелин хевээр арттырары дээш боттарының чаңгыс аай туружун илергейлеп, бадылаашкынга идепкейлиг киржириниче республиканың бүгү коммунистерин, ажыл-ишчилерин кыйгырган. Чон хуралынга хүлээп алдыган ол кыйгырыгны районнуң өске-даа черлериниге деткээн.

Моон адаанда ишкинчилериниң үндүрген кыйгырыын парладывыс.

Тыва АССР-ниң бүгү коммунистеринге болгаш ажылчы чонунга Сүт-Хөл районнуң «Ишкин» совхозунуң коммунистеринин, ажыл-ишчилериниң

КЫЙГЫРЫЫ

Эргим эштер! Бистер, «Ишкин» совхозтуң коммунистери, ажыл-ишчилери Совет Социалистиг Республикалар Эвилелин камгалап арттырар дугайында бүгү чоннуң бадылаашкынын март 17-де эрттирер талазы-биле ССРЭ-ниң улус депутаттарының IV Съездизинин шиитпирин, ол бадылаашкынны организастыг эрттирер дээш РСФСР-ниң Компартиязының Тыва республика комитединиң Тыва АССР-ниң коммунистериниге, бүгү ажылчы чонунга кыйгырыын түүлдүгзүнүн, деткип тур бис.

Тыва Совет Эвилелинге каттышкан соонда эрткен үеде Совет күрүнеңи, оон хөй национал-дыг улустарының улуг деткимче, дузазының ачызында экономика, социал, культура сайзыралынга, улус өөредилгезинин, кадык камгалалының хөгжүлдезинге көскү чедиишкиннерни чедип алган. Амгы үеде республиканың улус ажыл-агыйының адырларында дээди болгаш ортумак эртемниг хөй-хөй тыва специалистер ажылдап, бурунгаар хөгжүлдеге боттарының төлептиг үлүг-хуузун киирип турар. Тыва бөгүн — ССРЭ-ниң болгаш РСФСР-ниң составында бактаап турар тускай догуннаан күрүне.

Ынчангаш бистер, Сүт-Хөл районнуң «Ишкин» совхозунуң коммунистери, ажыл-ишчилери сөөлгү үеде эвилелдешкен республикаларның чамдык удуртукчуларының, политиктиг болгаш хөй-ниити каттыжыышкыннарының, экстремисчи хөөннүг кижилериниң социалистиг ниитилелди база ССР Эвилелин узуткаарынче, совет чоннуң политика база социал-даа чаалаа алыышкыннарын шуптузун карартырынче, нацияларның аразында эп-найыралын баксырадырынче угланган кыйгырыгларын, ажыл-чорудулгазын буруу шаап тур бис.

Бистер районувустун, совхозувустун экономиказын бижыглаар, материалдыг баазазын күштелдирер, социал айтырыгларны чогумчалыг шиитпирлээр, көдээ ажылагый продукциязын бүдүрер талазы-биле күрүнеңи чагыгларын күүседир, чурттакчылыг суурларның чаагайжылгазын эвижидер дээш бүгү күжүвүстү салып ажылдаарын хүлээнин тур бис.

Эргим эштер! Чуртта бо берге байдалдың үезинде совет улустарының чаңгыс эвинин, бурунгаар сайзыралынын магадылалы — ССР Эвилелин хевээр арттырары дээш Бүгү-эвилел референдумунга чоннуң бадылаашкынга идепкейлиг киржириниче республиканың коммунистерин, ажыл-ишчилерин, бүгү чоннуң кыйгырыын тур бис.

Кыйгырыгны «Ишкин» совхозтуң ажылчы чонунуң хуралынга 1991 чылдың февраль 27-де хүлээп алган.

БОТТУГ КАДЫ АЖЫЛДАЖЫЛГА ХЕРЕК

(Төвчузу. Эгезн 1-ги арында).

дүрген шимчээшкиниң эгелээни болур. Ол ынчаар эгелээш, бөгүн-даа үргулчүлеп турар, кижини долу эргелиг ээ болдурар, ону бүдүрүлгениң чепсек-херектелдериниче, черже катап эгидер арганы бээр экономиканың ындыг хевирлерин тывары үргулчүлеп турар. Бо талазы-биле бистер чадалар аайы-биле көдүрлүп үнүп келген бис деп чугаалап болур.

Оон соонда ийи чыл эрткен. Бистиң политиктиг талавыска чаа-чаа политиктиг шимчээшкиннер болгаш партиялар кострүп келген. Ол аная болуушкун-дур. Ынчан бистер партияның эргечагыргага монополиязындан ойталаанш, политиктиг плюрализмге байыр чедиреривисти чугаалаан бис. Аңгы-аңгы политиктиг кезектери болгаш белүктери боттарының сонуургалдарын политиктиг партияларны, профэвилелдерин болгаш өскедаа организацияларны дамчыштыр чүгле илередир эвес, харын база камгалап болур. Ынчалза-даа ындыг сонуургалдар чогум-на хоолу-дүрүмну ёзугаар, конституция хевири-биле шиитпирлеттинген турар ужурлуг. Ол дээрге демократияның азбуказы-дыр. Чагырыкчы партияның байдалын чедип алзыңза — бодуунуң политиканы нептерет, болукнуң политиктиг чедип алган үүлүүге даянгаш, ону боттандырып чорудар сен. Ынчалза-даа чамдык тывылган политиктиг агымнар боттарының планнарын конституциядан хажыдыр боттандырып чорударын оралдакып эгелээнин М. С. Горбачев айыткан.

Улус депутаттарының съездизинче, ССРЭ-ниң Дээди Совединче, Президентиже шоглаар чоруктар күштелген. Эде тургустунуушкунуң угланыышкынындан ырап чорувушаан, херек кырында эде тургустунуушкунуң эчис сорулгаларын, уг-шиин солуурунче үүкүп, олар-төп чер реформаларны сонсаткаш, диктатураны белеткеп турар деп буруудадып турарлар. Херек кырында алырга, эргечагырга дээш демисел чоруп турар.

Бир эвес магазиннерде делгиирлер долу болур болза, бистер экономиктиг сандараашкынны сонсадып болур бис, ынчангаш бүгү айтырыглар боттары шиитпирлеттине бээр, экономиктиг сандараашкын сонсаттынар, ынчан бүгү айтырыглар боттары-ла шиитпирлеттинер деп чугаалап болурлар. Ынчалза-даа бир эвес чүткa корум-чурумну болгаш хоолу-дүрүмну доктаадып тургуспаан, быжыг туруштуг чорук чок болур болза, делгиирлер долу бооп шыдавас болгай. Дыка хөй чурттардан аталдарлыг эртемденнериң ниити түннели-биле алырга, сандараашкынның болгаш дезорганизастыг чоруктуң үезинде рынокче чедишкиниг идейлиг туружун хүлээп көрбезиниг эвес, а харын база ону «кем-бурруулуг организация» кылдыр чарлаар, ону судтаар кыйгырыглар дугайында бооп турар. Ол дээрге 16 миллион кижиниң дугайында, эргечагыргага монополияны узуткаарын болду эгелээш, демократчылыгга болгаш ажык-чарлыг чоруккa орукту ажыктан партияның дугайында чугаалыр. Демократ-идеологтар Маркты, Энгельсти, Ленинни хүлээп көрбейн тургаш, делегейде күүлүү-биле калбарып турар амгы үеним социалистиг агымнарының дугайында чүү-даа дыннаваан дээрзинге бүүреп болбас.

Бо улуг темаже ханылап тодаргайлавайн, мынча деп чугаалаар мен. Мени үргулчү-ле: силериң коммунистиг шилчилге кылдыныш шыдавас боон турар.

М. С .Горбачев бистиң чүртка эки эгелээн демократтыг шимчээшкиниң чоорту хөгжүлдезиниң үезинде болгулаан өскерлиишкиннериң дугайын тодаргай чижектер-биле тайылбырлап чугаалаан. Амгы үеде демократияның түгүнүн адаа-биле чоруп турар белүглеиишкиннер аңгы-аңгы болбушаан, оларның баштыңнарының программныг айтыышкыннары тодаргай апарганын ол демдеглээн. Демократтарның идеологтарының бирээзи, Моссоветтиң даргазы Г. Попов Совет Эвилелин дөртен-бежен күрүнелерге чарарының, бүдүн-бүдүн улустарны өскээр көжүреринин, республикалар аразында кызыгаарларны эде көөрүнүп аргаларының дугайында доктуу-биле чугаалап турар. Ындыг эвилелге удур, улуска удур планны демократияның үндезини кылдыр көргүзүп турар, Программныг айтыышкынларның соонда политиктиг хөделиишкиннер база бооп турар. Мен төпче калчаалыг халдаашкыннарны, тодаргайлаарга, демги-ле ол эвилелди, бистиң хөй националдыг күрүнеристи келир үезинин дугайында референдумну бактаар дээн оралдажыышкынларны ынчан тур мен. «Демократтарның» сепаратистер-биле, националисчи белүглеиишкиннер-биле политиктиг эвилелче кирип турарында кижи кайгаар чүве чок. Оларның эчис сорулгазы ниити: эвилелди кошкадыр, бир эвес ыыдаттынар болза, харын-даа сандарадыры бооп турар.

Демократтар дээр кижилерниң сөөлгү үеде антикоммунистиг угланыышкынына ажыы-биле шилип алганын бөгүн балыткан чугаалап болур. СЭКП-ниң XXVIII съездизинин программныг медеглелинде чүүртүн салым-хуузун сонуургап турар бүгү патриотчу күштерге кады ажылдажылгаже кыйгырыг бо талазы-биле агаарла анаа-ла астына берген турар. «Демократтар» ол оруктуу хүлээп албайн турар. Оон-биле калы чугаа болза, ол кижи бүрүзүнүң хуудаа хереэ деп чугаалап болур, ынчалза-даа чүгле СЭКП-ниң идейлиг туруж

Чаңгыс аай Эвилел дээш

КИЖИ БҮРҮЗҮНГЕ ЧЕДИР

Март 17-де болур референдумну эрттирериниң ужур-дузазыныл, анаа белеткелдиң дугайында организас-политиктиг ажылды республиканыл партия организациялары, Советтери чорудуп турар. Ол талазы-биле медээлер, дыннадыглар солунга хөйү-биле кээп турар, оларныл чамдыктарыл парладывыс.

ХАНДАГАЙТЫ. Совет Социалистиг Республикалар Эвилелинге хамаарышкан референдумнуң ужур-дузазын коммунистеге, ажылчы чонга калбаа-биле пропагандалап тайылбыралар хемчегин партия Өвүр райкому чугулага көрүп турар. Ынчангаш референдумну эрттиреринге хамаарышкан организас-политиктиг хемчеглериниң планын ажылдап кылгаш, ону боттандырар дээш ажылдап турар.

Район төөгүнге партия эге организацияларының секретарларының, бүдүрүлгелериниң, совхозтарының удуртукчуларының, лекторларының, пропагандистериниң семинар-чөвүлел хуралын эрттирген. Март 17-де эртер референдумнуң ужур-дузазының дугайында пропаганда ажылын порударын аная чугаалашкан. Бо талазы-биле тайылбырны РСФСР-ниң Компартиязының рескомунуң харыысалгалыг ажылдакчызы Б. Д. Монгуш, партия райкомунуң бирги секретары А. С. Дембирел кылган.

Бо хүннерде суурларда, бүдүрүлгелерде, совхозтарда, школаларда референдумну эрттиреринге ужур-дузазын хөй санныг актив тайылбырлап чоруп турар. Районнуң коммунистери, ажылчы чону ССР Эвилелин бүдүн-бүрүн хевээр арттырар күзелин илередип, оон күчү-күжүн улам быжыксын дээш кызымак ажылдаарын хүлээнип турарлар.

ЧАДААНА. Партия Чөөл-Хемчик райкому, парткомнар, партия эге организациялары ССР Эвилелинге хамаарышкан референдум эрттиреринге белеткел ажылдарын хынамчалыг чорудуп турар. Бирги ээлчегде референдумнуң ужур-дузазын пропагандалаарыныг кичээнгейин салган. Бо чугула ажылда партия райкомунуң, райкүүскомнуң харыысалгалыг ажылдакчылары, лекторлар, пропагандистер, агитаторлар хаара түттүнүп, Олар ССР Эвилелин камгалап арттырарының болгаш быжыглаарының эргежок чугулазының дугайында тайылбыр ажылын кижи бүрүзүнге чедир чорудар соруулганы салган. Совет күрүениң болгаш Совет Эвилелиниң улустарының бүгү талалыг ачы-дунма дузаламчызының ачызында Тыва республикада биче эвес чаартылгалар болганын. Совет Эвилелин бүрүн камгалап арттырары Тываның моон соңгаар чедимшиниг хөгжүүрүнге улуг салдарлыг болурун тайылбырлап турар.

Районнуң малчыннарынга референдум дугайында тайылбырлап таныштырган. Көдээ ишчилер чаңгыс аай Совет Эвилелин камгалап арттырарының, Эвилел керээзин чарарын дургедедириниң эргежок чугулазын чугаалап турганнар. Партия райкомунуң бирги секретары Д. Б. Карасал баштаан партия райкомунуң харыысалгалыг ажылдакчылары бо ажылга киришкен.

Референдумнуң ужур-дузазын пропагандалаарынга турасказткан политхүүну Чадаанага эрттирген. Автотранспорт бүдүрүлгезинге, хлеб, сүт заводтарынга, харылзаа белдириңге болгаш өске-даа күш-ажылчы коллективтерге бо хемчег организастыг эрткен. Партия райкомунуң секретарылары Н. Ф. Монгуш, А. О. Күүлар, партияның район организациязының контроль комиссиязының даргазы К. М. Сегленмей болгаш өске-даа удуртукчулар аная киржип, бүдүрүлгелериниң ажыл-ишчилери-биле ужурашкан.

ООН ӨСКЕ ОРУК ЧОК

Бо чылдың март 17-де, ССР Эвилели турар бе, турбас бе, азы тус-тузунда, дугул мыйызында дижириве ышкаш, хамык өөр сылдыс республикаларывыс шупту-ла тос башка баар бе дээр дугайында бүгү улустуң бадылаашкыны болур-дур. Бо айтырыгны чоокта чаа партия рескомунуң пленумунга база чугаалашкан-дыр.

Эвилелден үнер, башкаланыр деп турар чугаалар, сурааал дээрге, бистиң Совет Эвилели тоо быдаргай барзын, бууразын дээр кара сагыштыг кижилеринің болзалы, күзели-дир. Черле ынчаш сөөлгү үеде демократия, ажык-чарлыг чорук деп алгаш, чамдыктар эмин эртиппле турлар аа. Оларны хай дээр күш канчап чок апарды? Ол хамаанчок, Коммунистиг партия, Ленин херек чок деп бардылар. Чүү деп мынаыг коргунчуг чүвел бо? Шак мынаыг күштеериниң бир баштыны РСФСР-ниң Дээди Совединиң Даргазы Б. Н. Ельцин деп бодум дугайты ынчаар бодап, билип чор мен. Оон чоокта чаа телевидение дамчыштыр чугаазын кижи дыннааш, шүүт-ла ат болган кижи-дир, бисти тамыже кыйгырып турар кижи-дир деп бодадым.

Бистиң Тыва чүгле Совет Эвилелиниң ачы-аваралы-биле шак мынчалдыр хөгжүп келгаш, чамдыктар эмин эртиппле турлар аа. Оларны хай дээр күш канчап чок апарды? Ол хамаанчок, Коммунистиг партия, Ленин херек чок деп бардылар. Чүү деп мынаыг коргунчуг чүвел бо? Шак мынаыг күштеериниң бир баштыны РСФСР-ниң Дээди Совединиң Даргазы Б. Н. Ельцин деп бодум дугайты ынчаар бодап, билип чор мен. Оон чоокта чаа телевидение дамчыштыр чугаазын кижи дыннааш, шүүт-ла ат болган кижи-дир, бисти тамыже кыйгырып турар кижи-дир деп бодадым. Ынчалза-даа ийи-чангыс хемчеглер четпес. Хүн бүрүнүң кызымак ажылы херек. Ажылының түннелин көрүп, болуушкуннарны баш удур билип, соруулганы тодаралып, ону боттандырарының аргаларын дилеп турары — ол эки тала.

Кадрларны национал составын барымдаалап таарыштыр тургузары үеним негелеп кылыр көрүп турары таварылга эвес. Эмин эрттир ону шыйбайын, кадрларның ажылагайжы талаларын, билиг-мергежилин барымдаалап, ниити ажылга ажыктыын болап тургузары чугула деп, секретарь шын билип турар. Бүдүрүлгенин чаа аренда аргазыныг шилгээни-биле инженер-техниктиг ажылдакчылардан тос кижиниң кызыраан, үжен кижиден дөрт кижи — үндезин кадрлар. Ынчалза-даа сөөлгү үеде национал составты таарыштырган. Бригадирлериниң шүптүзү тыва. Ийи технологтуң бирээзи тыва, бирээзи татар, киллес начальниги украин. Ийи мастериң кайызы-даа тыва. Ажылчыннарның колдуу районнардан келген уруглар. Ниитизи-биле алырга, үндезин кадрлар 83 хуу, орустар 7 хуу, артканнары өске нация улус.

Хөрээжен коллективтиң онзагай талалары база бар. Аныяктар үзүн шөлээже удаа-дараа үне бээр. Авалар уруг-дарыы аарааш, олуруптар. Профэвилел комитединиң даргазы Татьяна Алексеевнаның чугаазынган алгаш көөрге, хөрээжен коллективти удуртуру чиик-даа, чүге дизе бот-боттарын билчир, деткижерде эки, өске талада бергедаа — не кижи өг-бүленин бүгү сагыш човаашкынын болунга алыр, олче чардыгар. Магазинге оочурлаары, азыңчем кылыры, ийик-хеп чүүру... Ажыл биле не хүлээлгезин холбаары белен деп бе? Ангы-ангы районнардан келген кижилериниң сонуургалын дүүштүрүп, чаңгыс коллективке ижиктирери амыр эвес болбайын аан. Бригадаларның турумчуурунга база коммунистер үлүүн киириштирип турарлар.

Кижилер дээш сагыш салыышкын турда, ажылчынарның ажылга харыысалгазы-даа бедиир, — коллективте мораль-психологтуг байдал экижиир деп, удуртукчулар санап турар. Ийи ниити чүрттелга бажыында хөй өг-бүлелер чүрттап турар. 23 өг-бүле ажыы өрээлдер дилеп турар. Автоорук техникумунуң общежитиезинде чээрби өг-бүленің хөлезилеп киирген. Оочурда 132 кижи турып турар. Акшаны киириштирип турза-даа, хооркүүсөм ажыглалга кирген бажыннардан бээр ужурлуг бажыннарын бөрбейн турарын профком даргазы хараалап чугаалады. Бүрүнгү чылын ийи квартираны берген. Эрткен чылын өөрү бээр турган, берип шыдаваан. Мурнуку ийи чылда ажылчыннарга дузалал ажыглагай тудуп болур үш-үш алды бажыннарны фабрика садып бөгөн. Ол бажыны тускай оочур ёзугаар, бүдүрүлгени көргүзүлгенин барымдаалап үлеп турар. Бажын алган улустуң дадзызын көөрге, шынап-ла, орус, тыва, татар дээш кым-даа бар болду. Шупту чээрби алды кижи оочурда турар. Бо чылын 21 мүн рубль өртектиг бир бажыны садары көрдүүгеп. Кооператив бажыныга 56 мүн рубльди киириштирген, садикте—240 мүнү. Садык айтырыын колдуу шиитпилеп апканы ажылдап турар иелер дээш сагыш салыышкынын бир чижээ болур.

Садыг-магазиниң делгирлери куруглаяда, бүдүрүлге орулгазын боду баш миннир апарганда, ажылчынкарга дөрт метр пестү, өске-даа кылыгларны салып турар. Моон соңгаар фабриканың бодунга садыгны ажылар деп турар. Артынчыларның 10 хуузун, бүдүрүп үндүрген продукциянын чамдызын орта садар. Чарышка тиилээн кижилерге акша шаңнал орунга чечектиг чоорган, сыртык хаптарын берип турар. Черле ынчаш, чаныышты түнеп турарынга тазозынмааның илередип, коллектив республика чарыжынга киржириндеп ойталап-даа турган. Тиилекти боорга, кандыг-даа чиигелге чок. РСФСР-ниң, республиканың чарыштарынга мурнаарга, чүгле тук бээр. Оон орунга машина азы квартира бээр болза, ажылчыннарның чүткүлү, сонуургалы улуг болур деп билиишкиннер илереп турар. Ону өөренип көргү дег.

Партиянын ат-алдарын товаргай ажыл-херектер, төлептиг чорук-биле кедүүп болур. Коллективтиң чарыштың негелдерини өскертир, ону организастаарын экижидер дээш санааларын чогуур черлерге тоомчага албаан. Ону чүү деп көөрү болуруг? Профэвилдериниң ажылынга хамаарышкан шүгүмчүлелдерге харыы чок.

Бажың дугайында айтырыгны күш-ажылчы коллектив хуралдарынга каш удаа кедүрген.

— РСФСР-ниң Компартиязының Тыва рескомунуң, хооркомунуң харыысалгалыг ажылдакчылары хуралга кээп киришкеш, он бажынны бээрин, бир ай болгаш катап база ужуражып кээрин аазаан. Ам үш ай ажа берди, даргаларывыс сураг. Аазаанын утпаптар-дыр — деп, партия организациязының секретары чугаалады.

Кыштың соогунда ажылчыннар дажыр автобус чок берге болуп турар. АТБ-лерден хөлезилээрге, 200 мүн чедир акша төлээр. Фабриканың автобузу үргүлүг септелге турар. Эрги хөлгеге артык кезектер тывылбас. Бо айтырыгны каш удаа турускан, ам-даа шиитпир чок.

Казы дыштанылга найыралды улам быжыглаар. Найырал кежээлерин, дискотекаларны организастаар турар. Чаныылдар дугайында кежээлер болбаан. Кайда-даа чаныылдарны нептеедип турда, боже сагыш салыры күзенчит. Ниити чүрттелга бажыннарынга культура-массалыг хемчеглерни чорутар ажылче сагыш салда эки деп бодап турары база чап. Соокта нелеп ажытелчиден чардыгар арга чок апаар. Түс-түс өг-бүлелер-биле ажылды кичээнгейниң төвүнге тургуеса эки.

Хөрээжен коллективтиң ажыл, амыдырал-биле кысказы-биле таныжарга мындыгдыр. Кол-ла чүве — найырал. Эптигде күштүг деп чугаа ханы үткалыг... Ол турда амыдырал хөглүг, ажыл-иш будунгур болур.

Артык ХОВАЛЫГ.
(«Шыннын» корр.)

Национал айтырыгга — партийжи кичээнгей

ХҮНДҮТКЕЛ, БИЛЧИЛГЕ ТУРДА...

Кызылдың даараныла фабриказы хоорайның хоочун болгаш мурнакчы бүдүрүлгелериниң бирээзи. Ында орус, тыва, казах, татар, үзбек, украин нацияның кижилери эптиг, демниг ажылдап турар. Интернационалчы коллективтиң кежигүннери — хөрээжен чоң. Кайы-даа не хөрээжен улустар аразында чогумчалыг харылзаалар тургузарыга салдар чедирип чораан. Оон чымчак сеткили, кээргээчели, дузаргаа кижилер аразында эки хамаарылгаларның тептинер дөзү болуп чоруур. Кажан кижилер аразында хамаарылгалар эки турда, национал аразында харылзаалар база ындыг болур.

Национал айтырыгга хамаарыштыр партияның салган соруулгаларын эге организациялар шиитпилежир. Национал аразында харылзажырының культуразын чедип алыр болза, күш-ажылчы коллектив болдунуң бүдүрүлгечи болгаш социал айтырыгларын чедимчеліг кылып шыдаар. Мурнунда бижип турганыывыс дег, боже хөй-ле айтырыглар кире бээр: кадрларны таарыштыр тургузары, социал чөптүг чоруктун принциптерин хажытпазы, ангы-ангы улустарның чаныылдарын, дылдарын, сагылгаларын билип, хүндүлээри...

Фабрикада ажылдап турар хөй национал кижилерни аразында найыралды быжыглаарынга партия организациязының ролю улуг. Бо талазы-биле кылдыныл турар ажылдарны соонуургаарымга, секретарь Раиса Николаевна Сызько мынчаар чугаалап турар:

— Коллектив кежигүннериниң аразында хамаарылгазы эки. Ажык партия хуралдарынга бо дугайын чугаалажып турдувус. Чайын байдал чидигленген турда, бригада бүрүзүнге тайылбыр кылыр кижилерни быжыглап турдувус. Национал политиканың угланышкынынга хамаарыштыр лекция, беседаларны докламал чорудуп турар бис. Кол-ла чүве — кижилериниң ажыл, амыдыралынче сагыш салыры. Чамдыкта социал айтырыгларның мүнгаштаныындан артыктажышкынар үүп кээри билдингир болгай. Ынчангаш администрация ажылчыннарны бажын-балгат, садиктер-биле чаңдырарын кичээнгейге ап, кылдынар шаа-биле хемчеглерни ап турар. Коммунистер найыралды быжыглаарынга хуула улегерин көргүспүшаан, сурааал ажылын чорудуп турарлар.

Он чеди коммунист—база улуг күш. Коллективтиң ажыл, амыдыралынга олар идеологтуг салдарны чедирер, таарымчалыг байдалды тургузар ужурлуглар. Орус, тыва-даа, өске-даа нация коммунистериниң күжениишкиниг ажылының түнелинде, даараныла фабриказының коллективи чаңгыс өг-буле дег, бир демниг ажылдап турар деп бодалы аная дыннадым. Ынчалза-даа ийи-чангыс хемчеглер четпес. Хүн бүрүнүн кызымак ажылы херек. Ажылының түннелин көрүп, болуушкуннарны баш удур билип, соруулганы тодаралып, ону боттандырарының аргаларын дилеп турары — ол эки тала.

Национал айтырыгга хамаарыштыр партияның салган соруулгаларын эге организациялар шиитпилежир. Национал аразында харылзажырының культуразын чедип алыр болза, күш-ажылчы коллектив болдунуң бүдүрүлгечи болгаш социал айтырыгларын чедимчеліг кылып шыдаар. Мурнунда бижип турганыывыс дег, боже хөй-ле айтырыглар кире бээр: кадрларны таарыштыр тургузары, социал чөптүг чоруктун принциптерин хажытпазы, ангы-ангы улустарның чаныылдарын, дылдарын, сагылгаларын билип, хүндүлээри...

Фабрикада ажылдап турар хөй национал кижилерни аразында найыралды быжыглаарынга партия организациязының ролю улуг. Бо талазы-биле кылдынып турар ажылдарны соонуургаарымга, секретарь Раиса Николаевна Сызько мынчаар чугаалап турар:

— Коллектив кежигүннериниң аразында хамаарылгазы эки. Ажык партия хуралдарынга бо дугайын чугаалажып турдувус. Чайын байдал чидигленген турда, бригада бүрүзүнге тайылбыр кылыр кижилерни быжыглап турдувус. Национал политиканың угланышкынынга хамаарыштыр лекция, беседаларны докламал чорудуп турар бис. Кол-ла чүве — кижилериниң ажыл, амыдыралынче сагыш салыры. Чамдыкта социал айтырыгларның мүнгаштаныындан артыктажышкынар үүп кээри билдингир болгай. Ынчангаш администрация ажылчыннарны бажын-балгат, садиктер-биле чаңдырарын кичээнгейге ап, кылдынар шаа-биле хемчеглерни ап турар. Коммунистер найыралды быжыглаарынга хуула

КИРЖИРИН ЧАЛАП ТУР

Депутаттарның болгаш соңгукчуларның «Перспектива» клуву ССРЭ-ниң болгаш РСФСР-ниң референдум дугайында айтырыгларны чугаалажып көөрүнге киржири күзээннерни шупту-зүү чалап тур.

Ужуражылга 1991 чылдың март 10-да 11 шакта хоорай Советиниң хуралдаар залынга болур.

ХООРАЙНЫҢ ЧОНУНУҢ КИЧЭЭНГЕЕЛИНГЕ

ССРЭ-ниң болгаш РСФСР-ниң референдумнуң Кызыл хоорайның № 1 округ комиссиязы хоорай күүскомунуң бажыныңың № 6 өрээлинде (телефон 3-15-94) турып турар.

ДЫННАДЫГ

Улус депутаттарының Кызыл хоорай Советиниң № 6 соңгулда округунга 1991 чылдың февраль 24-те соңгулда болуп эрткен.

Округта ниити соңгукчуларның саны 341 кижи, базылаашкынга 197 кижи, азы соңгукчуларның 57 хуузу киришкен.

Кызыл хоорай Советиниң улус депутадынга 1960 чылда төрүттүнген, кежигүн эвес, Россияның ачы-дуза болгаш кадыкшыл фондузунуң Тыва салбырының даргазы, Кызыл хоорай № 6 соңгулда округунга Вячеслав Күжүгетович **Дөртен-оол** соңгуткан.

Мастер

Кызылдың төп электри станциязының одалга участогу ында ажылда кол чернии эөлеп турар. Одаар суугуларны болгаш оон өске-даа дерилгелерниң деңдески база үрелишкиннер чокка ажылдаарын улуг мастер Виктор Алексеевич Ензак башкарып турар.

Электри станциязының чугула участогунда ажылды харыылап, кызымак, бедик мергежилдиг инженерни соңгукчулар Кызыл хоорай Советиниң улус депутадынга соңгуп алган. Ол хөй-ниитиниң ажылдарынга база киржип, үнелиг саналдарны боттандырарын чедип ап келген.

ЧУРУКТА: улуг мастер, хоорай Советиниң депутады Виктор Ензак одалга участогунуң ажыл-ишчилери-биле.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

Понедельник

МАРТ 4

БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

6.30 «Эртен». 9.30 «Контакт». 9.20 «Бут бөмбүүнүң допчулады». 9.50 Мультфильмнер. 10.25 «Алдын булут хонуп чыткан». Уран-чечен фильм. 12.00 Медээлер. 12.15 Телефильм. 12.30—13.45 «Алла Баяновның концерттеринде». 15.00 «Контакт». Экономиктиг допчулал. 15.15 «Амытындан артык ынаныш». Уран-чечен фильм. 16-гы фильм. 16.10 Барымдаалыг фильм. 16.40 Концерт. 17.15 Мультфильм. 17.30 Уруглар шагы. 18.30 Менээ ынакшылдан амыр-дыш чок». 19.15 Бут бөмбүүнүң допчулады. 19.45 «Хөрээжениң диленер». Уран-чечен телефильм. 1-ги сериязы. 21.00 «Ye». 21.45 Эфирде хөгжүм. 23.50 Чапсар. 01.15 «Меридиан». 01.30 — 02.55 «Мунгаш чер». Уран-чечен фильм.

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

7.00 «Ажыл-херекчи кижиниң эртени». 8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 Физика. 10 класс. Улус ажыл-агыйында электроника. 9.05 Итали дыл. 10.05 Адам Смиттиң акшалары. 10.40; 11.35 Биология. 7 класс. Бистиң биче ажыдуңмаларывыс. 11.10 Эртем-тайылбырлыг фильм. 12.05 «Чүрттап-амыдыраар чери». Уран-чечен телефильм. 13.15 «Байырлалче чалалга». Телефильм. 14.15 РСФСР-ниң улустуң артизи О. Воронец ырлаар. 14.35 Барымдаалыг фильм. 14.55 — 15.55 «Планета». 17.00 «Тараачыныңың херээ». 17.45 Концерт.

КЫЗЫЛДАН

18.10 Уругларга фильм. 18.35 «Салгынчыгаш». 19.10 «Тыва черде». 19.50 Чарлалдар, реклама.

МОСКВАДАН

20.00 «Тамчыктыг удуар, чаштар!». 20.15 Фристайл. Делегей кубогу. 21.00 «Ye». 21.45 «Ырбакчы». Уран-чечен телефильм. 23.10 «Чадалар». 00.25 — 01.35 Концерт.

ҮШКҮ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

18.10 «Бир эвес силерниң харынар...» 18.55 Мультфильм. 19.10—20.00 Хөгжүмнүг телеабонемент.

КЫЗЫЛДАН

20.00 «Тыва ТВ» коммерция ТВ-зи чалап тур.

Вторник

МАРТ 5

БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

6.30 «Эртен». 9.00 Чугула репортаж. 9.20 «Кимоно. Дуг кыс». Телефильм. 9.45 Уруглар шагы. 10.45 «Хөрээжениң диленер». Уран-чечен фильм. 1-ги сериязы. 12.00 Медээлер. 12.15 — 12.55 Концерт. 15.00 «Амытындан артык ынаныш». Уран-чечен фильм. 17-ги фильм. 15.55 Л. Бетховен биле Ф. Шопениң чогаалдары. 16.40 «Уругларның хөгжүм клуву». 17.30 «Депшилге». Информация. Реклама. 18.00 Медээлер. 18.15 Сагыш-сеткили буянныг, мөзү-шынары бедик кижилериниң берге салым-чолунуң дугайынга. 19.00 «В биле Д» программа көргүзүп тур. 19.50 «Хөрээжениң диленер». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы. 21.00 «Ye». 21.45 «Чугула репортаж». 22.00 «Сос». 23.30 Концерт. 23.50 Чапсар. 01.15 «Меридиан». 01.30 «Останкинога бал». Чаа чылдың байырлалдыг программазы.

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 Физика. II класс. Карак чедер черниң ындында. 9.05 Француз дыл. 1-ги чылы. 10.05 Француз дыл. 2-ги чылы. 10.35; 11.35 География. 7 класс. Делегей океаны. 11.05 Авам, ачам база мен. 12.05 «Ырбакчы». Уран-чечен телефильм. 13.30 «Көжеге». Телефильм. 14.00 — 14.30 Ритмниг гимнастика. 17.00 «Тараачыныңың херээ». 17.45 «Сагыш-сеткил долу турган». Телефильм. 18.00 Ритмниг гимнастика.

КЫЗЫЛДАН

18.30 Айтырыглар болгаш харыылар. 18.55 «Ава дугайында сөс». 19.25 Медээлер. 19.30 «Азия төвү». 20.15 Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.20 «Тамчыктыг удуар, чаштар!».

КЫЗЫЛДАН

20.35 «Кодээниң амыдыралы». Улуг-Хемде Шанчы суурнун социал айтырыглары». «Часкы хүн чылды чемгерер». «Малдың уксаазын экижидер».

МОСКВАДАН

21.00 «Ye». 21.45 «Сымон-хөгжүм». 22.25 Бут бөмбүү. ССРЭ кубогу. ЦСКА— «Динамо» (Минск). 00.20 —01.45 «Көрүкчүлер соонуургалының шаналы» кинофестиваль. «Ада бажыңы». Телефильм.

ҮШКҮ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

18.30 П. И. Чайковскийниң балеттеринден композиция. 19.20 «Шулук чогаалы». С. Есениңге турасказткан. 20.35 Коллаж. 20.40—21.00 «Чао, Буйнов, чао».

Среда

МАРТ 6

БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

6.30 «Эртен». 9.00 «Ажыл-херекчи курьер». 9.15 «Уругларның хөгжүм клуву». 10.05 Силер мону шыдаар силер. «Пневматик-91». 10.50 «Хөрээжениң диленер». Уран-чечен телефильм. 2-ги сериязы. 12.00 Медээлер. 12.15 «Сос». 13.45 — 14.00 «Чемпионнар-биле кады». 15.00 «Ажыл-херекчи курьер». 15.15 «Амы-тындан артык ынаныш». Уран-чечен фильм. 18-ки фильм. 16.10 Мигель Жироле (гитара) ойнаар. 16.50 Уруглар шагы. 17.50 «Марио Ланцага турасказткан». Т. Синявская биле М. Магомаевтиң концерти. 19.00 Медээлер. 19.15 Мультфильм. 19.25 «Хаан гвардиязының алыгжызы Квентин Дорвардтың ужуралдары». Уран-чечен фильм. 21.00 «Ye». 21.45 Л. Рубальская чалап тур. 23.50—01.15 Чапсар. 01.30 «Бирде эр, бирде хөрээжен». Уран-чечен фильм. 02.35 03.50 Оперетта чалап тур.

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 «Монрепо». Телефильм. 8.35; 9.35 Бойдус эртеми. 3 класс. Куштар карусели. 9.05 Немец дыл. 1-ги чылы. 10.05 Немец дыл. 2-ги чылы. 10.35; 11.30 Хөгжүм. 5 класс. А. Н. Бродиниң чогаалдарында маадырларның овур-хевирлери. 11.05 «Кадыкшыл». 12.05 «Серафима Глюкинаның аная хуннери, байырлалдары». Уран-чечен телефильм. 1-ги сериязы. 13.15 Хөгжүм телеабонементизи. 14.05 «Л. Н. Толстой. Сөөлгү хуннери». 15.00 — 15.25 «Эмун» өг-буле аас чогаал ансамбли. 17.00 «Тараачыныңың херээ». 17.45 «Ынакшылды шилип алдым». Барымдаалыг фильм. 18.10 Мультфильмнер.

КЫЗЫЛДАН

18.40 Тыва АССР-ниң Күртелерадиозунуң концерти. 19.15 «Тыва черде». 19.50 Медээлер. 19.55 Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 «Тамчыктыг удуар, чаштар!». 20.15 Концерт. 21.00 «Ye». 21.45 Совет музыканың шилиндек арыннары. Концерт. 22.40 Улусчу аялгалар. 22.55 — 01.00 Бут бөмбүү. «Спартак» (Москва) — «Реал» (Мадрид).

ҮШКҮ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

18.40 «Ужуп чоруур тавактар: дыннатпааны бараалгал». 19.40 Коллаж. 19.45 — 20.00 Россияның парламент медээчизи.

Четверг

МАРТ 7

БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

6.30 «Эртен». 9.00 «Чемпионнар-биле кады». 9.20 Бут бөмбүү. Европа кубоктары. 11.00 Уруглар шагы. 12.00 Медээлер. 12.15 — 13.55 Бут бөмбүү. Европа кубоктары. 15.15 Мультфильмнер. 15.40 Авам, ачам база мен. 16.10 «...16 харга чедир болгаш оон улуг назы». 16.55 Мультфильмнер. 17.35 «Ганджина» ансамблиниң концерти. 18.15 Бут бөмбүү. Европа кубоктары. «Динамо» (Киев) —«Барселона» (Испания); «Брондбю» (Дания). — «Торпедо» «Москва». 20.55 Делегей хөрээженнериниң хуну март 8-ке турасказткан байырлыг хуралы. 22.30 «Ye». 23.15 П. Чайковский. Концерт. 23.50 Чапсар. 01.20 «Меридиан». 01.35 «Пи» демдек адаа-биле. 02.35 «Бирде эр, бирде хөрээжен». Уран-чечен телефильм. 2-ги сериязы. 03.40—05.15 «Мээн ангелим». Барымдаалыг фильм.

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15; 9.25 Телефильм. 8.35; 9.45 Бойдус эртеми. 2 класс. Экии, час! 8.55 Испан дыл. 1-ги чылы. 10.05 Испан дыл. 2-ги чылы. 10.35; 11.35 Бисти долгандыр тураар хүрээлел. 1 класс. Бистиң аваларывыс. 10.55 Адам Смиттиң акшалары. 11.55 «Серафима Глюкинаның аная хуннери. байырлалдары». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы. 13.10 «Фронтучу эжишкилер». Концерт-очерк. 13.30 «Улуг-хүн уруглары». Телефильм. 13.45 Л. Еп-пов. «Мөгенниг аътчыгаш». 15.15—15.45 Ритмниг гимнастика. 17.00 Мультфильм. 17.25 Кижи. Чер. Октаргай.

КЫЗЫЛДАН

18.10 Уругларга фильм. 18.20 «Азия төвү». 19.05 Медээлер. 19.10 «Шупту чечектерни силерге, эргим хөрээженнер!» Март 8-ке турасказткан дамчызылга.

МОСКВАДАН

20.00 «Тамчыктыг удуар, чаштар!» 20.15 Концерт. 20.45 «Марта. Марта». Уран-чечен телефильм. 22.15 Автоспорт. «Интерлиректор» ралли. 22.30 «Ye». 23.15 «Бестужевка». Телефильм. 00.05—01.00 Концерт.

ҮШКҮ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

18.10 Ритмниг гимнастика. 18.40 Россияның парламент медээчизи. 19.05 Коллаж. 19.10 —20.00 И. Кальманның чогаалдарының концерти.

КИНО

МАРТ 2-де

«НАЙЫРАЛ»; «Девять смертей ниндзя» 9.00, 11.00, 13.00, 15.00, 19.00 (узаткан) шактарда.

Видеозал: «Кошмар на улице Вязов» (часть 2) 9.40, 11.40, 13.40, 15.40, 17.40, 19.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Доктор Ай. болит» 9.00, 10.40, **«Кинд.дза-дза»** (2 сериялыг) 12.20, **«Пляжные девочки»** 15.00, 16.50, 18.50, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Убийство на Монастырских прудах» (2 сериялыг) 13.40, 16.20, 19.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Патриот» (Мафия в океане») 13.30 17.20, 19.10 (узаткан), **«Беспредел»** 15.20 шактарда.

МАРТ 3-те

«НАЙЫРАЛ»: «Девять смертей ниндзя» 9.00, 11.00, 13.00, 15.00, 17.00, 19.00 (узаткан) шактарда.

Видеозал: «Кошмар на улице Вязов» (часть 2) 9.40, 11.40, 13.40, 15.40, 17.40, 19.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Доктор Ай. болит» 9.00, 10.40, **«Кинд.дза-дза»** (2 сериялыг) 12.20, **«Пляжные девочки»** 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Конек-Горбунок» 12.00, **«Убийство на Монастырских прудах»** (2 сериялыг) 13.40, 16.20, 19.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Киночынылы» 10.00, **«Патриот» (Мафия в океане)** 11.10, 13.00, 16.50, 18.40 (узаткан), **«Беспредел»** 14.50 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Приключения рыжего Майкла» 13.00, **«Жизнь прекрасна»** (Югославия) 17.20, 19.30 шактарда.

МАРТ 4-те

«НАЙЫРАЛ»: «Девять смертей ниндзя» (АКШ) 9.00, 11.00, 13.00, 15.00, 17.00 (кинопанорама) 19.10 кинопанорама) шактарда.

Видеозал: Первая кровь» (часть 1) 9.40, 11.40, 13.40, 15.40, 17.40, 19.40 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Погладь кошку за ушами» 9.00, 12.20, **«Серебряные трубы»** 10.40, 14.00, **«Пляжные девочки»** 15.40, 17.30, 19.20 (узаткан) шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «С течением времени» (2 сериялыг) 14.00, **«Лимонадный Джо»** 16.50, 18.40 шактарда.

«ВОСТОК»: «Убийство на Монастырских прудах» (2 сериялыг) 14.00, 16.40, 19.20 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: Патриот» 17.30, 19.30 шактарда.

ЧӘӘЛИ САННАРЫ ӨСКЕРИЛГЕН

Тыва кол хандырылга черин «Кызылтехопторг» фирма кылдыр эде организастааны-биле холбаштыр «Кызылтехопторгтуң» («Кызылдың техниктиг меен бараанныг садыныың») санажылга болгаш чәәли саннары өскерилген: оон санажылга санының № 520003. Кызыл хоорай-ның үлетпүр-тудуг банкызында, тускай чәәли санының № 15530703, база ол-ла [illegible] (Кызылда). Бүзүредилге бижиктерин (бланкыларын) доктуруп бижириниң хевирлерин «Кызылтехопторг» фирманың склад кылдызында калгалап турар.

СОНУУРГАЛЛЫГ АЛБАН-ОРГАНИЗАЦИЯЛАРНЫҢ БОЛГАШ ХУУЗУНДА ЧОРУК-ХЕРЕКТИГ ЧОННУҢ КИЧЭЭНГЕЕЛИНГЕ

1991 чылдың февраль айның 25-тин хүнүнден эгелеп Туран —Тоора-Хем аразының кышкы автомобильдер обуунуң хагдынганын чарлап дыннадып тур.

АЖЫЛДААРЫН КҮЗЭЭННЕРГЕ

Кызылдың эмчи училищезинге ажылдаар: ниити чүрттелга бажынынга вахтерлар, дипломнуг электрик, ажыл-агый эргелекчизи, кижизидикчи башы (ажыл стажы 5 чыллан эвээн эвес) негеттинин турар.

Училищенин адреси: Кызыл хоорай, Кечил-оол кудумчузу, бажын № 2, эмчи училищези, надлаан киллизи, телефону 2-41-19.

БОРА-ШЭЭЛЕЙ

Тыва тоолум маадыры
Тыныыксыг чараш уруг
Бора-Шээлей — начын
кысты
Бо-ла сактып келир-дир
мен,
Бора-Шээлей, Бора-
Шээлей,
Бодалымда кады чор сен.
Хүлүк-Бора аъдын мунган
Күжүр уруг Бора-Шээлей
Бокту-Кириш акызынга
Болчуп киргеш тиилеп
чоруур,
Бора-Шээлей, Бора-
Шээлей,
Бодалымда кады чор сен.
Черни, дээрни сиртиледир
Челээш кырлап шаап
чорда,
Соңгаар эстээн чаштарынга
Шолбан-сылдыс
дузакталыр,
Бора-Шээлей, Бора-
Шээлей,
Бодалымда кады чор сен.
Өскүс айга өөрлештир
Өрү дээрге сылдыс илип,
Ине тутса—ураи-шевер,
Ижин кылып шаап чоруур,
Бора-Шээлей, Бора-
Шээлей,
Бодалымда кады чор сен.
Хылыш тутса — начын
маадыр,
Хымыыг тутса—холу
чемзиг,
Ине тутса —уран шевер,
Игил тутса — уян ырлыг,
Бора-Шээлей, Бора-
Шээлей,
Бодалымда кады чор сен.

Екатерина ТАНОВА.

Тыва АССР-ниң алдарлыг чогаалчызы.

КУДАРАНЧЫЫН

Халааданчыг үе маңын
Хапа шагы санап туру.
Өөм эээн эртем-билиг
чедип аар дээш,
Өөренип чоруй барган —
кударанчыын.
Кадайымның чуруун
көрүп,
Хаваам орта дагый туттум.
«Мунгарава, эжим»
дээнзиг, чылыш кынды
Мунгак хөрээм хозаш
кынган ыныкаш болду..

Виктор БЕГЗИ.

ЧҮРУКТА: Мөңгүн баштыг Мөңгүн-Тайга чурттуг чаңгыс хаалыг Марат Конгар чөбүта чөз Кызылга болуп эрткен Шагаа байырлалының эң биче болгаш эң идепкейлиг киржикчизи болган. Шагаачы Марат эң чараш шынарлыг кылдыр даараан национал ник-хептиг, тыва эдилелдерлиг эр кижилер конкурзунга кириш-кеш, бирги черни ап үнген. Чүүкту оон ачазы Хирлиг-оол Салчакович Мугур-Аксыга, республика төвү бар самолёт манап турган тырттырган.

ДЫҢНАП. ЧОРГАР

Аваам мени кавайымга
Аалып-ора, өөйлээрде,
Тыва чонум йөрээлдерин,
Тывынгыр-ла алган
ырлаар.
Өөй-өөй удуй берем.
Өөйлеңем, чыргап көрем.
Ачам чораан ачам күжүр
Аалга келгеш, магадазын!
Тыва чонум чаңчылдарын,
Дыңгылдайның аялгазын,
Тыва кыстын хоюг үүнүн,
Дыңнап чоргар, таалаңар.

Мадон МОНГУШ.

СОНУУРГАКТАРГА

ЧАЖЫДЫ ЧҮДЕЛ?

Гренландия деп чуртта чаг дээр хензиг кушкашчыгаш чурттап чоруур. Оон алыс чурту база ол. Ук кушкашчыгаш соок дүжери билек, 40 муң километрни эрттир ушкаш, Австралияга барып кыштааш, чазын дедир чаныр кээр. Чоогунда чылыг чурттар бар-даа болза, ук кушкаштың ыяап-ла анаа барып кыштаарының чажыды чүдел деп бодаар силер?

«ДОШТУГ» ЯЗЫТЫ-МЕЛЕГЕЙЛЕР

Канадада кыжын даштыкы мага-боду шуут дошталдыр доңа ижзэй бээр языты-мелегейлер бар. Оларның он-чүзүңү шокар. Олар черже чеже-даа хандыр кастыныр кирерге, ында соок казыыр 8 градус чедип турар. Оларның бо хире соокка быжыының чылдагааны мындыг: эт мага-бодунда клеткаларда глюкоза, глицерин хой болганының ачызы.

ЭҢ ААР ДЕНЗИЛИГ КУШ

Делегейде кандыг-кандыг улуг куштар чок дээр! Олар шуптузу онзагай амыдыралдыг, бүдүш-чаалгалыг. Аист (шилен аймаанга чоок) куш барын билир бис. Ол күүчүлүг узун хаайлыг, сугдан балыкты ушта шелип эккээр...

Бо куштуң уязы эң аар, он сес килограмм чеде бээр. Чүге дээрге, аистер уязын салгалдан салгал дамчыштыр тудуп кээр чаңчылдыг.

ЭЛЕКТРИЛИГ БАЛЫКТАР

Бүгү дириг амыганнар — бойдустың төлдери, оон чаалгалары. Электрилиг балыктарга сом биле угорь хамааржыр. Олар аная хем сугларында чурттап чоруур. Угорь дээр балыкта күштүг электри тогу 600-800 вольт чеде бээрин эртемденнер тодараткан. Оон чоогунга келген бичин ак балыктар дораан-на өөз агарып каар.

ЧЕР КЫРЫНГА ҮР ЧУРТТААННАР КЫМНАРЫЛ?

Шагар ээремчиктер чер кырынга 350 сал чыл бурунгаар тывылгаш, чурттап эгелээн. Оларның шагар хоразы күштүг. Ээремчигейге шактырганнар экиривес дээр чүве деп бистің тыва чоннүң чүгаазында үжүр-ла бар. Чүге дээрге, оон хоразы нерв системазын үргедептер.

Ээремчигейниң ажыктыг талазы база бар. Олар ховушөл үүштериниң хоралакчыларын чок кылдыр узуткап турар. Шагар ээремчигейлер Голландияда эң өлбек. Ында бир дербелчин метр черде 130 хире ээремчигей бар бооп турар.

САКТЫР-ДЫР СЕН БЕ?

Новелла

«Ачай, мээң харым чээрби беш болгай. Шериг чоруур мурнунда Тывадан келген чаңгыс курсчу уруглар-биле айыралдажыл алган турдум. Оларның бирээзи мээң сагыжымга дыка таарыжыр болган. Оон карааа өске ургларынындан чырык, сеткил-чүрээмни шоозуп турар. Дидимненип келгеш, аная санал киреримге, чөпшээрежипкен. Ам бадылажыл алдывыс. Калы ужуп чеде бээр бис. Август онда Кызылга чедип кел, ачай.

Ачай, улуг оглуңуң Чайнаазының ада-иезе-биле танышжыл ап, чуртунарже база бөргаш келириңге чөпшээрежир боор сен» деп, оглу чагаазынга бижээн болган.

Оглу Шорааның чагаазын алган соонда, Хүреш Ондарович орукка белеткеним эгелээн. Ол чагаа соонда оон өскен бичин сууру Ак-Бажы, Кызаа шыктары, Чес-Булун, Кызыл-Тайганың белик сүүр бажы-даа каракка көстүп кээр болган.

Кады сайзанактап өскеним Сайынның чаактары долбаналып, оон чоон сарыг чаштары оорганы куду бады баргаш турганын ам ол хатап-хатап сактып орган. Бүгү эрткен чуртталгазының иштинде хире-хире сагыжым өөүп чоруур Сайынны үжен чыл көрбээнин ылап санап, ам баргаш ыяап-ла тыварын бодап алган.

Кызылдан кедээже үнерде машина боттуу болурга эки дээш, Хүреш Ондарович каш хүн септеген. Шөлээзин ап алгаш, бир неделя хире болганда, Кызыл кайда сен дээш, Новосибирск областын машиналыг үүнүпкен. Орукка чеде хонук хире аян-тээлеп чораан, Кызылга дан бажында келген. Улуг-Хемнин көвүрүүн кешкеш, орая-чуртунга чалбарып, сагыгнаның чидир агаарын тыныгыдаан. Эртен эрте хем хыдыында маңнашкандак-на аныяк оолдарны, кыстарны магадаан.

Бөгүн август сес. Улуг оглу Шорааның келириңге чедир ийи хүн бар. Черле Сайынымны чедип көрейн деп бодал Хүреш Ондаровичиин дескештирбээн.

Та чүге чүве, оозу ийи чыл бурунгаар боттаннап Кызыл чоогунда ажылдай бергеи болган. Ону дыннаан соонда, Хүрештің сеткилиде аныяанда сеглеп шыдаваны дээш бодун ялалары дам барып, хөректи өөүп чоруур апарган. Ылангыя бо частан эгелээш, кежээ удуур дээрге, үйгу чаштап, сөглеттинмээн ынакшылдын, аныяк назынның эскерилери дириг хевээр сагышка кирер. А дүжүнде көк платьезинде кызыл-кызыл катчыгаштары караккa хевээр көстүп, кайгалымаар карактарлыг, экти-мойнуп чоргаар турдуп алган, шала семиссимээр болзажок, бодунга таарышкан дурт-сынныг, аныяк Сайынның өөур-хевири бодалдарны доюлдурары кедерээн.

Ол үр-даа болбайн, Сайынның ажыллай бергени ТЭЦ-тің карер эжик чоогунда шөлчүгешке машинаазын демдек аайынче тургузуп каап, бодамып турган. Эдлээ бөгүн эвес болза, канчап тып алырыл? Кымдан айтырарыл? Бажынынче телефон долгаар дээрге, үжен чыл болганда оон фамилиязы та кым чүве? Ам бо бажыңдан баштайгы үнер улусту мамаар апаар деп боданып олурган.

Экизи көрген, үр-даа болбаанда бир хөрээжен кижи болгаш ажылчын хептерлиг дөрт аныяк оол үнүп келген. Шырайларында хүлүмзүрүг чайыннаан, ол кижилериң бүгү-ле кичээнгейи оргузунда хөрээжен кижиде чораан. Оозу бөр-ле каттырынчыг чүве чугаалаан боор. Хүреш Ондаровичиниң эзт-кежи чымыртканып, сүрээдексей бергеи. Ортузунда хөрээжен кижи — Сайын ол болган. Кылажы аныяанда хевээр, хүлүмзүрүү база. Кандыг кончуг эллеп чүвел? Ындыг дораан таваржы бээр, канчап ындыг чоор? Салым-чаяан бары ол бе? Мени кээргээни ол бе?

Бодалдар хензиг када караңайны берген. Кижилер шуут чаныда келген. Ол чүгле мендилээн.

— Экии!— деп кеш, Сайын, чүге-ле ийик, хая көрүүп келгеи: «Ойт, Хүреш! Силер Хүреш силер бе?»— деп айтырган.

— Ийе, мен-дир мен, Сайын — деп, Хүреш Ондаровичиниң девидей аарак харылаан.

Оон соонда аная чугаакыр, чазык Сайын боду-ла дузалапкан.

—Бо кайным келдин? Үнүнден танылым. Дыка-ла ур көрүшээн бис. Солуңуп але!

— Шуптузуп чугаалап бээр мен... Оолдар мынай бербес бе?

— Чок, олар мээн оолдарым-дыр. Эзлчет соонда ханып-бар чоруурувус ол-дур.

Оолдар аваазы артып каар хире боорга, автобусче кире машинажы бергенинг. Хүреш Ондарович биле Сайын Чаяановна көжүп алгаш турганнар. Сайзанактап кады өскеним чаңгыс классчызы Хүрешче Сайын аная-ла соңуургалбиле көрүп турган. А Хүреш дүзүрөп, сүрээдеп, амыраап, коргуп көрүп турган.

— Сайын, мен сеңээ ужуражыр дээш келдим. Мында ажылдап турарыныы дыннаан мен. Чайын кандыгыл? Сөөлгү беш чылда Кызылга келбээн мен, дыка өскен-дир. Менээ дузалап көрем. Машинамга олуруптар сен бе?

— Кандыг боор, дузалажыр мен ыйнаан. Шылавас база чалавас мен. Чайым ажыгбас... Болун дугайын чугаалап көрем.

— Мен Новосибирск областа талтыг-ла чээрби беш чыл болдум. Ында сүт-бараан фермаларының дээрезинде мээн уксажыткан малым турар. Тывага безин аныяк инектерни берип тур бис. 1200 хунажыныы саттывыс.

— Тывада чурттавайн чорзунда-даа эртемиң, холун, дерин човаа биске ажыктыг болуп турар-дыр, Хүреш. Кайда, кандыг эртемиңг, сен дег ажылдап чоруур тывалар чок дел.

Орукка кел чорааш, Хүреш дилээн:

— Эртекгиниң экизи кончугдур. Ажыл албан черинде баар черим чок. Кызылдың сесерлиниде садыг аймаан көрээлем. Улуг-Хемнин эрини дурттаар чазаглыг орук-биле чоруур бис бе?

— Ынчаагай-ла бис, Хүреш, үгле багайты мендилежир, шуут чүве ыыттавас апарган кижи болгай сен. Ам ажок дидим, чугаакыр апарган ышкажы сен.

— Ам чүү боор. Хар 50. Өске нация кижилер арызынга чээрби беш чыл болдум.

— Ургларын аваазы чок болган деп дыннаан мен. Мээн сагыш ховаашкыныыны хүлээп ап көр. Ургларын эки турлар бе?

— Чаныма кыштаан оглум, Кызылда политехте. Уруум тускай өглүг, ол-ла суурда. Ургларнезин чок болгандан бээр он дөрт чыл болду. Ынчан оглум үш харлыг турду. Ол оол — эмчи институтунда, оон бичеги кыс чээрби харлады, уруглуг. Болум чаасхан чор мен.

— Чер-чуртта чүү туруп тур? Ак-Аксы барлын бе?

Хем кыдымнаа бедик чал кыры-биле чоруп орган машина муриунда алакчыгашта бөмбүктеп ойнап турган аныяктар дужунга доктаап туруп алган. Чугаа машина иштинге уламчылдан.

— Ак-Аксынга чоохта чаа чордум. Кызыл-Тайганы дагаанын кинога тырттырар дээш Бүгү-эвилелдин кинематография институдунуң студентилери келгеи. Аная бүгү улуг, биче чон шупту келди. Ургларым беш оол, ийи кыс. Улуг кызывыс бо чылын эмчи институдун доозуп турар, удавас келир кижи бо. Оолдарывыс шуптузу өөренип турар. Ынчалза-даа бо чылын электри, харылзаа, тудуг талазы-биле хаарлар Тывага чедишпестей бээрге, өөредилге черлериндеи шелээлер алгаш, ажылдап киришпилер. Оларны деткип тур бис.

— Саймын, бичиинде, аныяанда дег, сыныш чок хевээр боор сен, Оолдарын база ындыг болганзыр-дыр. Сени дыка-ла хүндүлээр чораан мен. Улуг хлеестарга келгеш, бодумну сеңээ чоокшуладым алыр-дыр дээш ажок-ла кыскан мен. Оон чүү-даа үнмээн.

— Ужурун билбедим. Чүү деп че?

— Чок. Ону чугаалап чадаа кааг мен.

— Чүнү?

— Он үш харлыг турган боор бис. Кезе чажыт ышкажыгай бис. Аваң суглан согаш, бала ап алыр дээш кире халый берген мен. Аваң хеймер дунмакны эмзирип олурган. Сен удуп чыткан сен. Арнынны ымыраалар угдей берген болган. Аваң: «Бо маарылда-биле ышп кагам, оглум» дээн. Мээн чаш чүрээм тиккинейнип, эзт мага-бодумну бир-ле чүве чымырадыпкан чүве. Согаш, балам ыпкаш үнүп келгеш, өөнерже делир көрүп, дерим чоткан мен. Оон соонда-ла сайзанактап, кады хой каларып маңнап чораан өскерли берген боор мен. Сен менээ эрай шыгыны апарган сен. Сактыр-дыр сен бе?

Даш ДҮЛҮШ.
(Уланчылыг.).

АЧАМНЫҢ ЧУГААЛАРЫ

Төрээн черим Чаатыга чылдар эрткен тудум барып чедирим ховартаан. Чүгле эргежок чугула херектерлиг болу бергенимде кыска хуусаалыг чедип, ногаарарган алаактарны, арыг, кылан Чаатым суун магадап көрүп, кады өскен чонум-биле дужуп, хөөрежи бээр мен. Өскен-төрээн черге онзагай солун болуушкуннар болуп чораанынга таалаар, соңуургаар мен. Эң-не солун төөгүлерни хөөрээр кижи Ээр-Хаай өгбелиг Доңгактарның бо хүн улуг назылыы, сезен ийилеп бар чоруур ачам ашак чүве. Күскү бүрүлер дүжүп, Чаатымның арга-арыын алдын-сарыг кылдыр хепкеримнен турда, ачамның ындыг чугааларын таалап дыннаан мен.

1. Далган-Хүрен

Чаатыга кандыг эрлер турбаан дээр. Алаан-мөөрейждаа эрлер чораан. Ол үеде хувискаал чаа-ла өскүп эгелеп турган чүве болгай. Тосон харлапкан болгаш, Далган-Хүрекин суглуг караам-биле көрүп, харын-даа мунуп шавар аас-кежиктиг болган мен. Ол дээрге чүгле ужа бээр чалгыны чок дээрден башка, өзулут куш-ла болгай.

Чаатыга кончуг алаазырак, ол үеним-биле бай-шыырак Агбай-оол деп эр чурттап чораан. Оон ажы-төлү ам-даа өгбе-төөгүзүүнүң төрээн черинде, бистің аравыста чурттап чоруурлар.

Алаазырак Агбай-оол кончуг түүрүк аттары-биле сураглыг чораан. Ынчангаш Шагаан-Арыг чоогунун орустары, тывалары-биле аная кылып, моожалажыр чан тыпкан.

Моожа аттарын кыжын шыныаадан Хайыракан артче үндүр салгаш, арттын чиге сиртинге тыртар негелдеп Агбай-оолдуң удурланыкчылары чедип апкан чүве-дир. Моожа оруун чүге ыыгаар шилип алганын, кышкы үеним чүге ажыглаанын Агбай-оол баштай билбейн барган.

Чүгүрүк аттыг Чаатының мөөрейжизинин аттары кышкы үеде арт өрү салыптарга, удурланыкчыларының эки ажаал, сулаладып, кыштыкүр, семис ажып орар аттарынга аштырып эгелээн. Кончуг алаазырак Агбай-оол моожазын улай-улай алып, баксырап эгелээн.

Агбай-оол ол чайны чайладыр Чаатыга тарааа тарып, ажаал, бажын көдүрбээн. Дүжүдүн ажаап алгаш, Кызыл-Дурутга орус кижи дээрбеденге тараазын дээрбеделеткеш, он ийи барба далганы эң шыырак аттарынга чүдүргеш чорупкан. Хондур-дүндүр үйгу-чыдын билбейн чораан, Агбай-оол Баят-Дөрбет чуртунга чедип, он ийи барба далганы-биле эң-не чүгүрүк аңг садыы кылган. Далганы малга орнап алыскаан улус хөй болурга, ол черниң байлары тускай аданын-мөөрет кылган. Чарыш аттарындан үгжок ушта халып келген хүрен аттың ээзи азыынче көргеш, караанын чажын чодуп, далганыг барбаларлыг Агбай-оолче көргеш каттырып, хүлүмзүрүп тургаш, дугурушкан садыгаашкынын кылган.

Дөрбет чурттуг түүрүк хүрек Агбай-оолга чүгле алыскан моожаларын эгиткен эвес, моожа ап, улам байыткан. Тос ышка маннаар чарыштарга (ынчан километр деп хемчээл бар эвес, бирээзинден барааны көстүп чыдар черге орук часпазы-биле ыыттыг от салып алыр, эң ырак чарыш оруу ындыг тос ыыттан тургустунуп турган) хүреп аңг хат-салгынзыг үжудуп келирге, шаг болгаш өске чарыш аттары келир турган. Ол үеде Агбай-оолдуң ол аңзы тоол-домак болуп, Чаатының алаазырактарының чалгыны, чоргаралы турган. Чаатының ааснырак кижилери ол аңгы далган-биле орнап эккелген болурга, Далган-Хүрек деп шолалай шаап алганнар.

Болум назынымда Далган-Хүрек ышкаш чүгүрүк мал көрбээн мен. Кырыага олуруптарга, чүгле карак чажы сыылаар, сактырга даваннары черге дегбейн, аная агаарда карбап чораанзыг, могаарышлаар деп чүве шуут билбес ышкаш мал-ла болгай. Кайгамчык-ла чүгүрүк аңг.

2. Өлүр тын чок кижи

Чааты хем ийи уннуг. Ону ол чер улузу хем уннуун үнгеп ыыштарының аайы-биле Ак-Чааты, Кара-Чааты деп адаар. Кара-Чаатыга ээзэшбиче-даа болза, амыдыралыга мал-маганы четпир Доңгак Чолдак-оол деп кижи чурттап чораан. Хувискаалдың салгынхалы Чаатыларга кээп турда, Шагаан-Арыгдан үнген ак орустар Чолдак-оолдуң аалын таварааш, оон ээр-чүгениг аъдын алгаш, үш хоигаш Хендерге хүрээзинден барып ап алыр бижик бижип бергеннер.

Чаңгыс аъды, ээр, чүгени харааданчыг-ла болгай, Чолдак-оол ашак арт-сын ажып, Хендергеже чорупкан.

Ол үеде Хендергениң Өвүр чартыныңдан калга шериглер келгеш, ак орустарның көстүп келген шериин too-базарады ойлатканнар. Шагаан-Арыгже дедир дезин чаныр орган үш оруска Сенек арттың кырынга Чолдак-оол таваржы бербес чүве бе. Бижикти оларны номчуп көргеш, ашахты дедир эдерткеш чорупкан. Кезек дымыраны чаъстапкан соонда, Тел-Ыяш деп черге келирге, Чолдак-оолду орустары идик-хеп кургадып алыры-биле от сал дээннер.

Чолдак-оол кургаг шыгбай дыт дөзүүнүң күзүрүмнерин чыып, ону кылсыры-биле оттук-дажын хойнуундан үштуру-биле ковайын келгеш, шуут-ла арныче хөме үстүрүп кел чораан чыдалыг бооны көрүп каан. Девидээн уг-биле ол бар холу-биле арнын дуй тырткаш, бирээзи-биле бооны чая тырткан. Боо-даа чык-ла дээн. Чолдак-оол арныче изиг ханның бүлгүрлү бергенин, арнын дуглаан холунун билээнин ажыш дээш, арыш кынның аартай бергенин эскергеп. Балыгланган холунун кырынче донгай кээп үшкан. Ах орустар аразында шулурашкан соонда, бирээзин ашактын кежегезинден көдүре тыртып келгеш, кызыл хан арнын хүнче углай тудуп алгаш тура, дедир доңгайтыр октапкаш, кылаштап чоруй барган. Ашактын бир чартынынга турган кижинин кылаштап келгенин билип чыдырда, оорганынче бир-ле чүве ажыннады «кирс» дээн. Ашак чыданын ийи чарын аразындан киргеш, көректен өде халып келгенин-даа, оон аарышкылыында балбээн. Чүгле чыданы дедир ушта тыртып турда, бодунун хөрээнин чердей көдүүлү бергенин, оон оорганын черже чыыпыр тепкеш, ажынады, хөлчок аарышкылыг кылдыр чыдазын ушта тыртып аппарганын билген. Үйгудүжүнде ышкаш бир-ле черже сөөртүп бар чыдарын ашак угаан чораан.

Та кайы хире болган чүве, Чолдак-оол миннип келирге, кончуг кадыр эриктин алаанда, аскынын-кежин болган, дой-довурак кырында үнүп-боду хан чыткан. Кол-ла чүве, ам медерел ышкынмас, деп боданмышаан, ол тайга бажындан аккан дамырак кара сугта кызын союп четкеп, сугну пактап, халынын чидирип, балыг, аная холдары-ныы демин кадып, шаптанып, чүнүп ап, күш чедер шаа-биле хөрээн өткеин база холунда балыгларын куру-биле шарып алган.

Оон ыдай оруктун уг-шиин ол кончуг эки биллер болгаш бир черге миннип, бир черге угаан-медерелин ышкынылдаа чорза, аалынче углай чорупкан.

Ынчан чораан Баян-Кол бажында Тулаа деп черге бир ламаныг аалыга калып келгеи. Кижилер көргеш, хей-ле черге өөрээн болган. Аалдың ээзи «хайык-бачыдын биске арттырбайн көр» деп тургаш, аалче киирериндеи, улам ыыдыр болган. Чаа-ла хып орган өөрүшкүзү өшсе-даа, Чолдак-оол орук улузунга көзүлбезин бодап, аалынче ажыт чөрлер ажыглап чоруп олурган. Чүгле угаан ышкынмас, чөрге могаг-шылаг чидирип, чыдып болбас деп чораан, өлүм-биле демиселдин тиилекчизи Кара-Чаатыда аалынга кылаштап келгеи.

Ак орустун өлүрүп каан кижизи дириг болган деп дыннап кагза та чүү болур деп каразыг-биле балыг ашакты чажырып тургаш, согур душ боop аалга кире дүшкен аныяк моолдун ачызы-биле экиртир эмиээннер.

Холунче балыглаткан, хөрээн чыза-биле өттүр шаштырган Чолдак-оол ашак, мен өглешин-баштанып, ажы-төлүг болгужемге чедир чурттады ийин. Чолдак-оолдун мөгешыыраа, шыдамны балыг ону Тел-Ыяштан Чаатыга чедирип келгеи ол-дур. Ол болза барык дөртен, дөртен беш километр орук, ону кадык-даа кижи кылаштап эртери ыныг амыр бе? Доңгак Чолдак-оол ёзулут-ла маазыр, өлүр тын чок кижи. Ажы-төлү база-ла Чаатыныста биспин аразыста чуттап чорлар ийин.

Кара-оол НАТПИЙ-ООЛ.

Чечен-мерген угаанныг Чаяан-Кежик

Тоол

Шыянам. Эрте-бурун шагда экти будун, хырны тодуг, чогун-барын чону-биле үлежир, каран-кызыл, эрешудургу ажылы-биле каш малын өстүрүп чоруур, чаагай сеткили-биле чары таараан, Чаяан-Кежик деп чаңгыс уруглуг Самдан ашак чурттап чораан чүвен иргин. Оон кожазынга хою кодан сынмаза-даа, өлүрүп чиви тывылбас, чылгызы ой сынмас болза-даа, тудуп мунары тывылбас, инек-малы одар сынмаза-даа, соң чиви тывылбас, алыңсаа-чиксээ Амыра-Мооска дөмей, аргаавыяазы кызыл-дилгите дөмей, харамы, каркызы, кадыг-дошкуну хамык чонга каргыш болган Харамбай-Хаан чурттап чоруп-тур оо.

Харамбай-Хаан бир хүн хокшул-хөрөнгизи шору, каржүп, болчуптар кижизи чок, чаңгыс, чаптанчыг, чараш уруглуг Самдан кожазын холга киирип, чалаа кылып алырының аргазын бодай-даа берип-тир. Каш хонук дургузунда кажар аргазын, кара сагыжын холуй бодап туруп: «Тывызыкмөөрейге удуп ап, холга киирер...» деп шинтпирлеп алган. Ашактын ооиче элчи чоруткаш: «Кожа-хелбээ чурттап чоруур улус-тур бис Даарта эртен; бирээде, бир аътты бурунгаар көрүндүр, бир аътты соңгаар көрүндүр мунуп алгаш, ийиде, оруч-биле-даа эвес, чер-биле-даа эвес чоруп чораан. уште, багдаашка-даа эвес, ыяшка-даа эвес аъдын багдаашы, дөртте, өгте-даа эвес, даштыгаа-даа эвес менээ кээп ужураш» деп чарлык үндүрүп-тур эвеспе. «Бо тывызыкты тыппас болзуңза, бодун менээ кээп кадарчылаар сен, уруун мээ пашталыг болур» дээн Харамбай-Хаанның чарлыы ашакты бергеи байдалга ыыгап кээп-тир.

Ашак-даа мунгарап-демгереп, ук тывызыкты уруу Чаяан-Кежикке чугаалап бээрге: «Мунгарава, ачай. Тывызыктын баажызы мындыг чүве-дир: бирээде, эртен бооc беден мунуп ал, бенин бажы бурунгаар көрүнген. кулуиунун бажы соңгаар көрүнген болгай. ынчангаш ийи аът мунганын ол болур. Ийиде оруктар аразында чиге дилиндек турар, ол орук-даа эвес, чер-даа эвес болур, оон-биле чоруур сен. Үште, багдаашка-даа эвес, ыяшка-даа эвес, а терезинге аъдын багдаар сен. Дөртте, өгте багдаш, туурга биле хана аразынче кире бергеш, Харамбай-Хаан-биле мендилежир сен» — деп харыылап-тыр эвеспе.

Самдан ашак эртенинде уруунун чугаалааны өзугаарда бөрүм бараалгаан. Харамбай-Хаан тывызыын шын тыптарга, хорадааш: «Ындыг-дыр че, ашак. Эртен мен аалыңга баар мен. Эр инектен саггаш, чаа тарактап кылгаш, мени манап олурар сен» — деп чарлык үндүрген.

Ашак-даа базa-ла мунгарап-демгере